

Modern burzsoá kriminológiai elméletek a fiataikorúak bűnözéséről

1. Büntetőjog és kriminológia

A büntetőjog tudományának két alapvető kérdésre kell választ adnia. Az egyik kérdés az, hogy milyenek a bűncselekmény létrejöttének körülményei, a másik kérdés pedig az, hogy milyen eszközökkel lehet sikeresen küzdeni a bűnözés ellen. A két kérdés szoros kapcsolata kézenfekvő. Ha felderítettük a bűnözés törvényszerűségeit, ha ismerjük a büntett létrejöttének körülményeit, akkor kezünkben van a sikeres cselekvés kulcsa. És fordítva: a bűnözés elleni küzdelem eszközeit csak akkor választhatjuk meg sikeresen, ha ismerjük annak a jelenségnek a törvényszerűségeit, amelynek felszámolására törekszünk. Ebben a két alapvető kérdésben való állásfoglalás lényegében a büntetőpolitikai szükségletek kifejtését és a büntetőpolitikai eszközök igazolását jelenti.

Az említett két kérdésre adott tudományos válasz *eszméi alapjait, módszereit és eszközeit az adott korszak társadalomtudományi gondolkodása, illetőleg a társadalomtudományi gondolkodás uralkodó formája határozza meg*.¹ A modern burzsoá büntetőjogtudományt ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásában egy önálló tudományos diszciplína, a kriminológia segíti. A kriminológiai diszciplína hiánya ugyanakkor nem jelentette a bűncselekmény lényegéről, létrejöttének körülményeiről és a büntetés eredményességéről vallott nézetek hiányát. A büntetőpolitikai szükségletek kifejtésének és igazolásának *kriminológiai* módszere az imperializmusra való átmenet időszakában alakult ki, amikor a burzsoá társadalomtudományi gondolkodás uralkodó formájává a szociológiai gondolkodás vált. A szociológia a kapitalizmus válságjelenségeire, kiéleződő ellentmondásaira kívánt választ adni, és a burzsoázia „tudományos társadalomszervezési” igényeit fejezte ki. A szociológia ebben a funkciójában megalapozója lett az állami intervenció új formáinak és ezek között különösen a szociálpolitikának. A kriminológia ugyanezt a feladatot a büntetőpolitika síkján végezte el. *A kriminológia lényegében a szociológiai gondolkodás büntetőjogi vetülete volt*. A második világháború után a kriminológia szerepe nem csökkent, hanem különös jelentőségre tett szert. Ma a legtöbb büntetőjogi irányzat kriminológiai mezben jelentkezik, illetőleg a büntetőjog új irányzatai az alapvető büntetőjogi intézményeket teljes mértékben a kriminológia eredményeire kívánják alapozni. Ennek folytán a modern büntetőjogi irányzatok jogi nézeteinek bírálata feltételezi a kriminológiai alapok bírálatát.

Ez a megállapítás teljes mértékben áll a fiataikorúak büntetőjogi helyzetére vonatkozó irányzatok nézeteire is. A fiataikorúak bűnözésének krimi-

¹ Ezt az alapgondolatot ld. HORVÁTH Tibor: A szocialista állam büntetőpolitikájának alkotó tényezői, Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1960. III. évf. 4. sz.

nológiai elemzése ugyanakkor nemcsak a kriminológiai nézetek egy sajátos területre való alkalmazását jelenti, hanem gyakran új kriminológiai iskolák születésének forrása is. Így például a szociológiai büntetőjogi iskola első nemzetközi kongresszusának tárgya a fiatalkorúak bűnözése volt. A Grünhut vezette modern angol kriminológiai iskola az általános kriminológiai módszerek megváltoztatásának szükségességét a fiatalkorú bűnözőkön végzett vizsgálatokra alapozza. A pszichoanalitikus irányzatok pedig zömmel a fiatalkori bűnözés kérdéseit feszegetik. A fiatalkori bűnözésről szóló kriminológiai nézetek jelentősnövekedése azon a reális tényen alapszik, hogy — különösen a második világháború óta — nő a fiatalkori bűnözés jelentősége és súlya az össz-bűnözésen belül.

A fiatalkorúak bűnözésével foglalkozó modern kriminológiai nézetek ismeretése és bírálata előtt — éppen a fentebb említett összefüggések miatt — ismertetnünk kell azokat az eszmei előzményeket is, amelyekre ezek a nézetek épülnek, illetőleg amelyeknek hagyatékával a modern kriminológusok még ma is küzdenek.

2. *A modern burzsoá kriminológia elméleti előzményei* (*A klasszikus kriminológia*)

A századforduló időszakában kialakult kriminológiát a modern szerzők klasszikus kriminológiának nevezik. Ez a kriminológia a klasszikus büntetőjog indeterminista nézetei elleni harcban születik meg. A klasszikus büntetőjognak a bűnözés lényegéről vallott felfogása a büntetőjogi felelősségelméletben nyert kifejtést.

A klasszikus büntetőjog bűnoktani elméletét a klasszikus kapitalizmus korára jellemző burzsoá társadalomtudományi gondolkodás uralkodó formája, a marxizmus klasszikusai által jogi világnézetként jellemzett gondolkodás határozta meg. Ennek volt szükségszerű következménye, hogy a bűnoktani felfogás a büntetőjogi felelősségelméletben nyert kifejtést. A bűnoktani kérdések megválaszolásának jogi formája mellett a „jogi világnézet” tartalmi kihatása a bűnoktani indeterminizmus volt. „Ugyanazok az ábrándozók, akik a jogban és törvényben egy önmagában álló általános akarat uralmát látják, a bűncselekményben a jog és törvény pusztá megszegését láthatják. Ugyanezek az ideológusok természetesen azt is elképzelhetik, hogy a bűncselekmények tisztán egy fogalom lenezéséből erednek, a bűncselekmények nem egyebek, mint fogalmak megcsúfolásai és csak azért jár értük büntetés, hogy a megsértett fogalmaknak elégtétel szolgáltatassék” — mondja Marx és Engels a Német ideológiában.² A bűncselekmény létrejöttének körülményeiben vallott indeterminista felfogást — mint láthattuk — Marx és Engels a jogközpontú szemléletre vezetik vissza, és egyúttal rámutatnak a bűnoktani felfogás és a büntetés-tani felfogás szoros összefüggésére is. Ezzel a jogközpontú szemlélettel szemben hangsúlyozzák, hogy a bűnözés társadalmilag determinált jelenség. „Éppúgy, mint a jog, a bűncselekmény — tehát az elszigetelt egyén harca az uralkodó viszonyok ellen — sem származik a pusztá önkényből. Ellenkezőleg, ennek is ugyanolyan feltételei vannak, mint az uralomnak”.³ Mint tudjuk, az uralom

² MARX—ENGELS: A német ideológia. Bp. 1952. 113. és 114. p.

³ MARX—ENGELS i. m. 113. p.

reális feltételei a termelési viszonyok. A marxizmus megalapítói a jogot és a bűncselekményeket egyaránt az uralkodó termelési viszonyokra vezették vissza. A bírált felfogás szerint a szabadakarrattal cselekvő ember bűnös akarata az a tényező, amire a bűncselekmény elkövetése vissza vezethető. A bűnös akarat indeterminált, tehát a bűnözés elleni harc eszköze a jövőbe nem tekintő megtorlás. A bűncselekmény létrejöttének alapja — az indeterminált akarat — a jövőben sem determinálható, csak megtorolható. A klasszikus büntetőjog indeterminista bűnoktani nézeteinek felváltása a századforduló időszakában a társadalomtudományi gondolkodás akkor uralkodó formájának eszközeivel: (kriminá)szociológiai eszközökkel történt meg.

A kriminológia későbbi fejlődése során ugyanolyan változásokon ment keresztül, mint szülőanyja: a burzsoá szociológia. Az utóbbi fejlődési útjára jellemző a következő: „A tudományos szervezés igénye a szociológiában először az egzaktitás követelésében jelentkezett, és pedig elsősorban a mechanikus, ún. természettudományos szociológia különböző változatainak formájában. Ezek teljes tudománytalanságának kiderülése után egyre nagyobb szerephez jutott a formális szociológia, és később pedig előtérbe került a pszichológiára alapozó társadalomtudomány”.⁴ A kriminológiában hasonló fejlődés szemtanúi lehetünk. A kriminológia a szociáldarwinizmus eszmei talajára épülő lombroziánus nézetek (természettudományos kriminológia) tudománytalanságának kiderülése után eljutott az eklektikus szociológiai faktorelmélethez (formális szociológia), majd a különböző pszichológiai elméletekhez. Az utóbbiak igazi jelentőségre csak a második világháború után tesznek szert. Ezért most a „hagyaték” és elméleti előzmények ismertetése során csak az előbbi kettővel foglalkozunk.

A klasszikus kriminológia az indeterminista büntetőjogi felfogással szemben helyesen hangsúlyozza az emberi magatartás meghatározottságát. Az emberi magatartás általános meghatározottságának tételét, illetőleg általában az emberi magatartás meghatározottságának tételét szegezi szembe a klasszikus büntetőjog szabadakarat-elméletével. Az emberi magatartás meghatározottságának tétele, illetőleg általában az emberi magatartás meghatározottságának elismerése előfeltétele a bűnözés determináltsága elismerésének. A klasszikus kriminológia az emberi magatartás meghatározottságának általános sémáját felállítva próbálja meg kifejteni a bűnözés determináltságának ehhez képest különös esetét. A determináció tételét a mechanikus determinizmus eszközeivel kísérli meg bemutatni. A tudományos sémában fellelhető hibák természetesen kihatnak a magatartás közelebbről meghatározott esetének determináltságát bemutató fejtegetésekre is.

A klasszikus kriminológia egyik irányzata az emberi magatartás *objektív* tényezők által való *teljes* meghatározottságát mutatta ki (a környezeti tényezőről szóló elmélet). Másik irányzata pedig ehhez képest a magatartás *szubjektív* tényezők által való *teljes* determináltságát tanította (élettani tényezőkről szóló antropológiai—biológiai irányzat). A magatartás teljes meghatározottságának tétele az akarat autodeterminitását hirdető indeterminista, idealista bűnoktani felfogással szemben helyes volt.

A teljes meghatározottság tartalmi kifejtése során azonban az egyoldalú, csak az objektív, vagy csak a szubjektív determináltság tétele helytelen. A kri-

⁴ KULCSÁR Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960. 31. p.

minológia először említett irányzata a determináció mechanikus felfogása következtében nem látta, hogy az emberi magatartást nemcsak a szubjektumon kívül álló tényezők (objektív körülmények) határozzák meg, hanem a szubjektum tevékenysége (az ember szubjektív tevékenysége) maga is magatartást determináló tényező. Nem látták, hogy a magatartásnak az ember, a szubjektum az alanya, a cselekvést irányító akarat az ember tudatműködésének eredménye és nem rajta kívül álló tényezők produktuma.

A szubjektív determináltságot hirdető biológiai irányzat a determinánsokat végső soron ugyanolyan külsődlegesnek fogta fel, mint az előbbi irányzat, mivel nem vizsgálta ezeknek az emberi szubjektumhoz való viszonyát.

A magatartás meghatározottságának tartalmi kifejtése során a klasszikus kriminológia ezek szerint azt a hibát követte el, hogy az általa determinánsnak tartott tényezőket összetévesztette a meghatározó tényezők *egészével*, illetve ezeknek *kizárólagos* jelentőséget tulajdonított. Az emberi cselekvés ennek következtében egyszerűen vagy az objektív körülmények *funkciója*, közvetlen folyománya volt, vagy pedig az élettani tényezők működésének minden tárgyi alapot nélkülöző és tartalmatlan *természeti folyamata*. Az emberi szubjektum ebben a két felfogásban nem játszott semmi szerepet, az ember tudata legfeljebb arra volt jó, hogy visszatükrözze azt, ami az emberrel történik; *az emberi cselekvés nem más e felfogás szerint, mint külső körülmények tárgyi kényszerének megvalósulási formája, vagy pedig a természeti folyamatok lejátszódásának formája.*

A determináció mechanikus felfogása azt is jelentette, hogy az emberi cselekvésre az okozati meghatározottság ugyanolyan formáit vitték át, mint amilyenek az alacsonyabbrendű mozgásformáknál érvényesek. A klasszikus kriminológusok felfogásában a magatartást determináló tényezők mint *külső* okok hatottak, külső lökés minőségében léptek fel, és az eredmény *végső* alakulását *közvetlenül* is meghatározták.

Az okozati összefüggés egysíkú szemlélete miatt a klasszikus kriminológia a magatartás determinációját mechanikusan fogta fel: nem az ember magatartását meghatározó *külső tényezők* és az ember szubjektuma mint *belső determináns* közötti *kölcsönhatás* formájában. A felfogás hibája az volt, hogy a meghatározó külső tényezőket nem a sajátos belső feltételekkel való kölcsönhatásban vizsgálta.⁵ Ezek szerint a klasszikus kriminológusok nem látták, hogy az objektív determinánsok a szubjektum közreműködésével határozzák meg a cselekvést. Ebben a felfogásban tehát a cselekvés: a külső kényszer funkciója. Mint látni fogjuk, ez a mechanikus okozati felfogás alkalmat adott arra, hogy az indeterminista elméletek a mechanikus okság hiányára hivatkozva tagadják az okozati meghatározottságot általában.

A klasszikus kriminológia nem volt képes kimutatni a magatartás objektív determinánsaiban ható *törvényszerűségeket*, illetőleg az objektív társadalmi törvények és az emberi cselekvés összefüggéseit sem. Ebben döntő szerepet játszott a körülmény, hogy nem ismerték az egzakt társadalmi törvényszerűség fogalmát, amelynek alapján azután megkísérelhették volna a társadalmi *törvények* és az *egyéni akarat tartalma* közötti összefüggés kimutatását. A klasszikus kriminológiában az objektív determinánsok szerepe egyszerűen az adott

⁵ „A dialektikus determinizmus formulája: a külső okok a belsőknön keresztül hatnak. Ez a formula már alkalmasnak bizonyul azoknak a jelenségeknek magyarázására, ahol a mechanikus determinizmus elve nem nyújtott kellő magyarázatot.” (FÖLDESI Tamás: Az akarat szabadság problémája. Bp. 1960. 253. p.)

helyzet, a szituáció által való meghatározottság elismerésére szűkült. A társadalmi—gazdasági törvényektől elszakított szituáció- és helyzetfogalom azután lehetővé tette a bűnözés objektív determináltságának társadalmi rendszerektől független, semleges felfogását.

A klasszikus kriminológia másik iskolájának a magatartás élettani tényezők által való meghatározottságáról szóló tétele nem azért volt helytelen, mintha az élettani tényezők nem játszanának szerepet az emberi magatartásban például úgy, hogy az élettani szükségletek a cselekvés indítóokaivá válnak. Az élettani tényezők magatartást meghatározó szerepéről szóló klasszikus kriminológiai tétel azért volt helytelen, mert az *élettani* tényezőknek *társadalmi* tartalmat tulajdonított, holott a természeti folyamatoknak nyilvánvalóan nincs társadalmi tartalma.⁶ A természeti folyamatoknak van magatartást meghatározó szerepük, ez azonban nem a magatartás *tartalmára* vonatkozó determináció. Az élettani folyamatok a magatartás természeti alapját vagy fiziológiai alapjait szolgáltatják.

Azok a hibák, amelyek a magatartás meghatározottságának általános sémájában kimutathatók, meghatározott konzekvenciákkal jártak a bűnöző magatartás mint tartalmilag közelebből meghatározott viselkedés determinációjáról szóló elméletben is.

Úgy tűnik, mintha a klasszikus kriminológia két irányzatának nézeteiben található egyoldalúságot fel lehetne számolni a nézetek eklektikus összekapcsolásával. Ez azt jelentené, hogy elismerjük a magatartás egyidejű objektív és szubjektív meghatározottságát. Bár a dialektikus materializmus hangsúlyozza, hogy a magatartást a szubjektum tudati tevékenysége és az objektív tényezők együttesen determinálják, ez a tétel nem fogható fel úgy, mint a fenti burzsoá nézetek eklektikus származéka.⁷ Így például igaz ugyan, hogy a kriminálszociológia rámutatott a magatartás *objektív* meghatározottságára, ez az objektív meghatározottság azonban nem az, amit a dialektikus materializmus tanít a magatartás tárgyi determináltságáról. A marxizmus szerint az emberek magatartását alapvetően osztályhelyzetük, társadalmi létük, tehát az objektív társadalmi törvények határozzák meg. A társadalmi törvények statisztikai jellegűek, és az emberek tömeges viselkedésében realizálódnak. A bűnözésben pedig mint tömegjelenségben társadalmi törvények tükröződnek. A kriminálszociológia ezzel szemben az objektív meghatározottságot formálisan értelmezte, csak az adott helyzet által való determinációt ismerte el, és nem ismerte egyáltalán a társadalmi törvényszerűségek egzakt fogalmát. Az élettani meghatározottságról szóló másik ismert kriminológiai tétel az emberi magatartás egyoldalú *szubjektív* meghatározottságá-

⁶ Érdemes ennek kapcsán a biologizáló szemléletről szóló, a Szovjetunióban lefolyt tudományos vita anyagából idézni a következőket: A biologizáló szemlélet a magatartás determinációjában csak fiziológiai—biológiai törvényszerűségeket lát, és álláspontja igazolására Pavlovra hivatkozik, aki „a magasabbrendű idegműködés szempontjából úgy határozta meg például a nevelést, oktatást s a fegyelmezés bármilyen fajtáját, mint feltételes reflexek hosszú sorát, amelyek az ember egész egyéni élete folyamán felhalmozódnak. Amikor azonban Pavlov a nevelés fiziológiai mechanizmusára hivatkozott, egyáltalán nem állította azt, hogy ez határozza meg a nevelésnek mint társadalmi jelenségnek lényegét és sajátosságait.” (Idézi TETTAMANTI Béla: Nevelés és neveléstan. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Bp. Akadémiai Kiadó, 1958. 22. p.)

⁷ A magatartás objektív és szubjektív meghatározottságának marxista kifejtését ld. bővebben RUBINSTEIN, S. L.: Grundlagen der allgemeinen Psychologie. Berlin, 1958. és FÖLDESI i. m.

nak elképzelésén alapul. Ez a tétel azonban nem az, amit a marxizmus tanít a magatartás szubjektív determináltságáról. A „természetudományos” kriminológia a magatartás szubjektív meghatározottságát a fiziológiai viszonyok zárt rendszerében próbálta meg kimutatni. A fiziológiai folyamatok azonban az embernél egyúttal és egyidejűleg pszichés folyamatok is, és mint ilyenek, nem tartalmatlanok, hanem az objektív determinánsokat visszatükröző folyamatok. Tartalmatlan, szubjektív folyamatok nincsenek és nem is lehetnek hatással az ember magatartására, legfeljebb az emberi magatartás lefolyásának természeti alapját alkotják. A marxizmus tehát a magatartás szubjektív determináltságán a valóságot tükröző pszichés folyamatok által való meghatározottságot érti, vagyis a pszichés folyamatok *tartalmának* tulajdonít szerepet a magatartás meghatározásában.

Itt kell rámutatnunk arra, hogy a marxista felfogás szerint az objektív determinánsok primátusa nemcsak abban a formában érvényesül, hogy a cselekvést mindenekelőtt az objektív helyzet által teremtett lehetőségek és tárgyi feltételek határozzák meg, hanem abban az értelemben is, hogy bár elismeri a magatartás egyidejű szubjektív determináltságát (a cselekvést irányító akarat a tudatműködés terméke), de egyúttal hangsúlyozza azt is, hogy a cselekvés szubjektív determinánsainak tartalmát a cselekvő múltbeli objektív körülményei határozzák meg. A tudat tartalmának ez az objektív meghatározottsága adja az ember kezébe a lehetőséget arra, hogy tudata ne csak a pillanatnyilag adott szituációt tükrözze vissza, hanem kialakítsa a jövő képzetét, meghatározott célok elérésére törekedjen, ehhez megválassza az eszközöket stb. Az objektív tényező tükröződik az ember tudatában, és ennek a tükröző tevékenységnek sokoldalú pszichés folyamatok felelnek meg, amelyeknek során a magatartás kialakításában és meghatározásában szerepet játszik az ember egész személyisége. A cselekvés a személyiség aktív szubjektív tevékenységének eredménye és nem egyszerűen az adott helyzet funkciója. Az ember személyisége azonban annak ellenére, hogy a konkrét cselekvés során viszonylagos önállóságot mutat, és a magatartás nem egyszerűen a külvilág ingereire adott válaszreakció, a maga konkrét tartalmában nem más, mint a szubjektum múltbeli helyzetének és tapasztalatainak szubjektív vizsgálódása. A tudati folyamatok tartalmát az objektív körülmények határozzák meg és nem ezeknek a folyamatoknak fiziológiai alapjai.⁸ Ami a bűnöző magatartás sokat vitatott szubjektív meghatározottságának kérdését illeti, azt kell mondani, hogy a személyiség egész múltbeli helyzetének, objektív körülményeinek alakulása döntő szerepet játszik, melynek eredményeként a bűncselekmény elkövetése mellett szóló indítóokok felhalmozódnak, és ezeknek a múltbeli tényeknek szubjektív vizsgálódott formái, a *tudati folyamatok tartalma* indít az adott esetben bűnözésre és nem a pszichés mechanizmus fiziológiai, természeti alapjainak valamilyen sajátos szerkezetére.

Az emberi magatartás objektív és szubjektív determináltságának tételét a kriminológia területére alkalmazva azt kell mondanunk, hogy a bűnözés

⁸ „A materialista pszichológia szerint az emberi akaratelhatározásokban általában az ember személyisége nyilvánul meg, az ember tehát személyisége alapján dönt. Az emberi személyiség szubjektív tényező, ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a személyiség kialakulásánál az objektív külvilágnak ne lenne alapvető meghatározó szerepe. Igaz, az emberrel veleszületnek bizonyos képességek és a vérmérsékleti típus is öröklött forma, de a személyiség, az az ember és a társadalmi környezet kölcsönhatásának terméke.” (FÖLDESI i. m. 258—259. p.)

objektíven és szubjektíven determinált jelenség. Objektív determináltsága a kapitalista társadalmi törvények kriminogén hatásának eredménye; szubjektív determináltsága pedig ugyancsak a kriminogén társadalmi alapokra és ezeknek a társadalmi tudat meghatározott jelenségeire, valamint az emberi személyiségre gyakorolt demoralizáló hatására vezethető vissza.

A *bűnözés* objektív és szubjektív meghatározottságára vonatkozó tételnél ezt az objektív és szubjektív meghatározottságot közelebbről is meg kell határozni: a magatartás általános determináltságára vonatkozó tétel zárójeleit fel kell bontani. Ellenkező esetben úgy járnánk el, mint a klasszikus kriminológia, amelyik ezt elmulasztva, a bűnözést örök társadalmi jelenséggé avatta. Ez a hiba nemcsak egyszerűen a burzsoá kriminológia apologetikus funkciójára vezethető vissza, hanem arra a logikai hibára is, hogy a magatartás meghatározottságára vonatkozó *általános* elméleti tétel sémáját közvetlenül átvitték egy tartalmában közelebbről meghatározott, konkrét magatartásformára, anélkül hogy ennek következményeit levonták volna (az objektív és szubjektív determináció tételét konkrétan kimutatták volna).

Már utaltunk arra, hogy a bűnözés lélektani eszközökkel való magyarázata csak a második világháború után válik központi módszerré a burzsoá kriminológiában. Ez nem jelenti azt, hogy a klasszikus kriminológia ne vette volna igénybe a lélektan tanításait a bűnözés mechanizmusának magyarázatára.

A klasszikus kriminológiára különösen nagy hatást gyakoroltak a szociálpszichológiai nézetek. A szociálpszichológiát a marxista kritika a pozitívista pszichológia legjelentősebb iskolájaként és elméleti betetőzéseként tartja számon.⁹ Képviselői a bűnözés jelenségével közvetlenül is foglalkoztak (Durkheim), és a biológiai determinizmus képviselőivel éles harcban állottak. Az emberi magatartás determinációjában a pszichés jelenségeknek döntő szerepet tulajdonítottak, és ezeknek társadalmi meghatározottságából indultak ki. A tudat társadalmi meghatározottságának és társadalmi eredetének tételét azonban idealista alapon magyarázták, az ember magatartását a reális társadalmi—gazdasági tényezőktől elvonatkoztatták, és a magatartást a társadalmi tudatra, az ideológiára, a kollektív képzetekre vezették vissza. A magatartás „szocialitását” élesen szembeállították az ember biológiai természetével. Egyes szerzők szerint a kezdetben primitív és biológiailag meghatározott pszichét a „társadalmiasult” psziché átformálja. „A francia szociológiai iskola a szocialitást az ideológiára vezette vissza, majd magát az *ideológiát* és a *kollektív képzeteket* az emberi *pszichével* azonosította. Ilyen formán az ember társadalmi léte társadalmi tapasztalattá, a szociális pedig az ember tudatában élő általánosítássá, az emberi viszonyok tudati általánosításává vált”.¹⁰ A szociálpszichológia az ember tudatát a társadalmi fejlődés termékének tartotta, az emberi pszichét a társadalmi fejlődésből vezette le, és ennyiben helyesen járt el. Az emberi magatartást azonban a kollektív képzetekre és eszmékre vezette vissza. „A szociálpszichológiai irányú lényegében a régi idealista nézeteket fejtette ki, azzal a különbséggel, hogy az eszméket áttemelte az egyének köréből a társadalom körébe, és ezzel elszakította azokat valódi

⁹ MOLNÁR ERIK: A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái. Bp. 1955. 35—36. p.

¹⁰ RUBINSTEIN i. m. 91—92. p.

hordozóiktól, az egyénektől. Ez az irányzat tehát elakadt a társadalom idealista szemléletében” — mondja Molnár Erik.¹¹

A magatartás pszichikai oldalára vonatkozó pszichológiai nézeteket a kriminológia nemcsak a magatartás determinációjának (a bűncselekmények létrejöttének) kérdése kapcsán hívta segítségül, hanem a büntetési programok, a büntetéselmélet kriminológiai megalapozásánál is. A magatartás determinációjára vonatkozó álláspont meghatározza a jövőbeli viselkedés befolyásolására vonatkozó elméleti álláspontot is. A fiatalkorúak büntetőjogi helyzetére vonatkozó nézetek tekintetében ennek a megállapításnak helyessége különösen szembetűnő. A fiatalkorúak *különleges büntetőjogi kezelésére* vonatkozó kriminológiai programok sokat merítettek a különböző neveléslektani elméletekből, amelyek viszont a gyermek pszichikai fejlődésére vonatkozó lektani tanításokra utalnak vissza. A századforduló időszakában széles körben bevezetett javító-nevelés intézményének megszervezésénél és pedagógiai programjának kidolgozásánál többnyire Thorndike „tréning-rendszerére” támaszkodnak. Ennek a rendszernek mint pedagógia eljárásnak lényegét a gyermek lelki fejlődéséről vallott biogenetikus koncepció határozta meg. Ugyanez áll az amerikai „palmira-rendszerre”, a „training-school”-ra és a későbbi „borstal-rendszerre”. A fiatalkorúak különleges büntetőjogi kezelésének kriminológiai propagandáját erősen segítő pedológia ugyancsak a gyermek lelki fejlődésének biogenetikus elméletén alapult.¹²

A neveléslektani és fejlődéslektani nézetek elválaszthatatlanul összefüggenek és egymást kölcsönösen meghatározzák. Ez a megállapítás érvényes a klasszikus kriminológia magatartáslektani és büntetéslektani elméleteire is.

3. A klasszikus kriminológia büntetőjogi hagyatéka

A bűnözés determináltságának kriminológiai tétele élesen ellentmondott a büntetőjogi felelősség hagyományos, indeterminista megalapozású eszméjének. Ez a kriminológiai tétel ellentmondott annak a klasszikus büntetőjogi tételnek, amely szerint a felelősség alapja a tettes választási szabadsága a cselekvéstől való tartózkodása és a cselekvés között. A választási szabadság eszméjére épült a klasszikus büntetőjog egész bűnfelelősségi és büntetési rendszere is. Eszerint a lehetségesnek elismert választási szabadság az alapja a cselekmény szándékos (tudatos és megfontolt), illetőleg gondatlan elkövetésének (a cselekvéstől való tartózkodás lehetőségének elmulasztott megfontolása). A megtorló büntetések alapja ugyancsak az indeterminált, tehát a jövőben sem determinálható akarat eszméje volt. A kriminológiai elmélet ezzel szemben tagadta az emberi akarat szabadságát: az ember magatartását a külső vagy az élettani tényezők szükségszerű, elkerülhetetlen következményének fogta fel. A klasszikus kriminológia tagadta az ember választási szabadságát a maga egészében. Ilyen körülmények mellett megdőltnek kellett tekinteni az akarat szabadság eszméjére alapozott és individuáletikai érvekkel alátámasztott felelősségi felfogást. Erre Liszt a következő rövid

¹¹ MOLNÁR i. m. 36. p.

¹² RUBINSTEIN i. m. 202—203. p.

formulában mutatott rá: „A klasszikus bűnösségfogalom az erkölcsi értékítélet mellett magában foglalta ezt a további ítéletet is: másképpen cselekedhettél volna. *Választási szabadság hiányában azonban nincs bűnösség és megtorlás sem*”¹³

Itt jegyezzük meg, hogy az idealista indeterminizmus és a mechanikus materializmus szabadságfogalma lényegében ugyanazt jelenti. Az idealista akaratszabadság teljesen tartalmatlan. Más előjellel ugyanilyen tartalmatlan a teljes mértékben tagadott emberi szabadság mechanikus materialista fogalma is.

A burzsoá kriminológiának természetesen nem lehetett az a feladata, hogy a klasszikus büntetőjoggal szemben a büntetőjogi felelősség és büntetőjogi megtorlás szükségességét általában tagadja. Ellenkezőleg: feladata egy olyan felelősségi felfogás és felelősségi rendszer megalapozása volt, amely jobban megfelelt az adott korszak büntetőpolitikai szükségleteinek. A kriminológia ezt a feladatot el is végezte. Nézzük meg a kriminálszociológia erre vonatkozó kísérletét.

Mint láttuk, a kriminálszociológia a bűnözés objektív determináltságát tanította, és az objektív determinánsokat bizonyos társadalmi faktorokban látta. Az objektív determinánsok között egyenlőségi jelet tett: a bűnözés szempontjából nem különböztetett lényeges és lényegtelen, törvényszerűséget tükröző és véletlen ojektív körülmények között. Ezzel az eljárással az emberi magatartás objektív körülmények által való *szükségszerű* meghatározottságának általános tételében feloldotta a *törvényszerűséget* felmutató és a *véletlen* körülményeket egyaránt. Az eljárás eredményeként leplezte a lényeges, törvényszerű összefüggést a kapitalizmus strukturája és a bűnözés között. Ez az alapja aztán annak, hogy kriminogén társadalmi faktorok elleni tüneti kezelésre tett javaslatot: a csodaszerként hirdetett *szociálpolitikára* mint a kriminálpolitika lényeges eszközére, mely nem érinti a társadalmi struktúrát. *A büntetőjogi megtorlás hagyományos eszközei ezek szerint megszűntek a bűnözés elleni harc kizárólagos, egyedüli eszközei lenni a kriminálszociológia felfogásában.* Ez természetesen nem jelentette azt, hogy lemondtak volna a büntettek ellen irányuló intézkedésekről. A kriminálszociológia a személyek ellen irányuló rendszabályokat a biztonsági intézkedésekben jelölte meg, melyeknek fel kell váltaniuk a hagyományos büntetéseket.

Ezek a biztonsági intézkedések mind alkalmazásuk feltételei, mind a végrehajtás módszerei tekintetében igazodtak a mechanikus determináció-felfogáshoz. Mivel a kriminálszociológia nem tudta kimutatni az objektív determinánsoknak a sajátos belső feltételekkel, az ember tudatos szubjektív tevékenységével való kölcsönhatását, ezért olyan eszközöket javasolt, amelyek nem vették figyelembe a tudatosan irányítható cselekvésre való képességet. Tehát elszigetelő, ártalmatlanná tevő intézkedéseket javasolt bevezetni.

A kriminálszociológia a szociálpolitikában és a biztonsági intézkedésekben látta a modern büntetőpolitika eszközeit. Ez a felfogás azonban nem valósult meg a maga következetes és tiszta formájában, hanem a hagyományos eszközökkel való kombinálás formájában, ami a büntetések ún. monista rendszerének a biztonsági intézkedésekkel kiegészített dualista rendszerét jelenti.

Az élettani tényezők által meghatározott bűnözés elmélete ugyancsak a biztonsági intézkedések rendszerét javasolta bevezetni.

¹³ Liszt, Franz: Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge. II. Bd. Berlin, 1905. 48. p.

A századforduló kriminológiai elméletei ezek szerint olyan büntetőjogi fejlődés elméleti megindítói, illetőleg megalapozói, amelynek során egyre inkább hódítanak a *büntetőjogon kívüli* eszközök és az olyan *biztonsági intézkedések*, amelyeknek feladata nem az emberi magatartás megváltoztatása, hanem hatásainak semlegesítése, a káros hatások izolálással történő megelőzése.

4. Szubjektivizáló és indeterminista tendenciák

Az első világháború utáni történelmi időszak elmélyítette a kapitalizmus általános válságát, és megrendítette a kapitalista rendszer örökéletűségébe vetett hitet. Ennek mély hatása volt a burzsoá társadalomtudományi gondolkodás minden területére. A kriminológiában új módszert kellett kidolgozni a kapitalizmus védelmére és igazolására, amely a bűnözés és a társadalmi rendszer kapcsolatának kérdésénél már számol az újonnan kialakult szocialista rendszer létezésével. Ez mindenekelőtt a *szociológiai módszer háttérbe szorulásában jutott kifejezésre*. A büntettek társadalmi jelenségként való kezelése és társadalmi meghatározottságának elismerése még abban a szűk formában is, amelyet a pozitivisták szociológia alapján a klasszikus kriminológia elismert, lehetőséget teremtett a kapitalista rendszer felelőssé tételére. Fel kellett tehát számolni a bűnözés társadalmi jelenségként való felfogását, és a bűnözést nem szociológiai alapon kellett magyarázni. Erre a nem szociológiai magyarázatra teremtett lehetőséget a bűnügyi kutatások áttolása az élettani okság és az alkati öröklés síkjára. Az a módszer, melynek teljes tudománytalanságát a szociológiai gondolkodás talaján álló kriminológia már kimutatta a lombroziánus nézetek elleni harcban, most újabb követőkre talált. A biogenetikus felfogás és a pszichiátriai magyarázat ebben a történelmi periódusban a kriminológia uralkodó tendenciájának tekinthető.

Az új kriminológiai diszciplínák a bűnözést szociológiai jelenségből biológiai-pszichiátriai jelissé változtatják. A kriminálbiológia, kriminálpszichiátria és a kriminálendokrinológia jelzik a szubjektivizálódás útját.¹⁴

Ennek a történelmi periódusnak kriminológiai szerzői úgyszólván valamennyien a kriminalitás determináltságából indulnak ki, habár nem társadalmi, hanem biológiai—konstitucionális vagy pszichikai—pszichiátriai deter-

¹⁴ OTIS, HILL és BRIDGAM szerint a bűnözés alapoka a tettes gyengeelméjűsége. VON ROHDEN elméletének központjában a tettes pszichiátriai és pszichopatológiai típusának vizsgálata áll. (Archiv für Psychiatrie, 1930. 140. p.) HEALY és BRONNER a szociológiai szemlélet következetes ellenzőiként fejtik ki működésüket. Felfogásuk szerint a bűnözés oka a belső pszichikai konfliktus és a frusztráció, vagyis az alapvető vágyak megfiúsulása (The Individual Delinquent. 1951. és New Light on Delinquency and its Treatment. 1936.) A kriminálpszichológia egyes művelői szakítanak a pszichológiai motíváltság felfogásával, és a tettes belső, pszichés tulajdonságaiban kriminális jellemzőket keresnek, amelyeknek impulzusaival szemben a környezetnek csak annyi szerepe van, hogy kitérésüket gátolja vagy elfogadható szintre szorítja. Ezt az álláspontot foglalta el ALEXANDER és STAUB. (The Criminal, the Judge and the Public. 1931.) A pszichikai és pszichiátriai sajátosságok korrelációját igyekszik kimutatni az alkati ismérvekkel LENZ és VERVAECK. (Kriminalbiologie. 1927. és Syllabus de Cours d'antropologie Criminelle 1926.-KRETSCHMER karaktertipológiai vizsgálatait is igyekeznek hasznosítani a kriminológusok. EXNER és WULFFEN a faji hovatartozás kriminogén szerepéről beszélnek. (Kriminalbiologie. 1939. és Kriminalpsychologie. 1926.) HOORON a büntetettek abnormis stigmáit és alkati alacsonyabbrendűség ismérveit kereste. (The Crime and the Man. 1939.

mináltságából. Az élettani tényezők, a pszichikai és egyéb tényezők, valamint a bűnözés között közvetlen okozati összefüggést látnak. Sőt: egyes szerzők *magában a bűnözésben* sem látnak mást, mint pszichiátriai jelenséget. Eissler szerint a bűncselekményt nem a normasértés szempontjából kell meghatározni, hanem az excessus pszichikai kísérőjelenségei és a személyiség struktúrájában betöltött helye szerint.

A szubjektívizálás szükségességét sokan az eddigi kriminológia — kriminálszociológia — eredményeinek kritikai felülvizsgálatával indokolják. Ez a kritika helyesen mutat rá arra, hogy a kriminogén tényezők hatásának pszichológiai oldala még felderítetlen. „Az eddigi kriminológia a bűncselekmény genezisének csak egyik fázisáig ad útmutatást, holott bármely bűncselekmény keletkezését mindig a kriminogén tényezők és az általuk előidézett motívum vagy motívumok együttesen fejtik meg”.¹⁵ A bűnözés objektív determináltságáról szóló kriminálszociológiai elméletet tehát egy olyan *magatartáslélektani elmélettel* kell kiegészíteni, amely feleletet ad a bűnözővé válás individuális folyamatára is. „A karakter, a motívum és a kriminogén tényezők közötti kapcsolat megtalálása képezheti a büntettesek karakteren nyugvó fő osztályainak megkülönböztetéséhez a kriminálpszichológiai alapot.”¹⁶ A kriminológia több kísérletet tett a kriminológiai tettes-típusok kidolgozására. Kidolgoztak ún. fenomenológiai-, strukturális-, és kauzális típus-rendszert.¹⁷

A nem szociológiai szemléletet egyes szerzők a kriminológia tárgyválasztásánál is következetesen keresztülviszik. Exner szerint „a bűncselekmény szükségszerű társadalmi jelenség, az emberi együttéléssel oly természetesen jár együtt, mint a betegség vagy a halál. Az, hogy egy nép bünteteket követ el, normális jelenség, amely tovább *nem kutatható*, de *nem is igényel további vizsgálatot*. Ezzel szemben az, hogy egy meghatározott személy követ el büntetett, abnormális dolog, és bár nem mindig sikerült felderíteni, de feltétlenül további vizsgálatot igényel.”¹⁸ Itt tehát a szociológiai vizsgálat tudatos félretételének és szükségtelenségének, sőt tudományos lehetetlenségének elvi indokolásával találkozunk.

A kriminológiának nem szociológiai elméletei nem oldották ugyan meg a bűnözővé válás kérdését, de arra mindenesetre alkalmasak voltak, hogy a kriminálszociológiai szemlélet elégtelenségét kimutassák. Azt nevezetesen, hogy például az alkoholizmus, a munkanélküliség vagy a nyomor nem vezet *automatikusan* bűnözésre. Erre a problémára a pozitívista szociológiai szemlélet a maga mechanikus determinizmusa miatt nem tudott választ adni. A kriminogén tényezők és a bűnözővé válás individuális folyamata között ugyanis nem közvetlen és egyirányú az okozati kapcsolat. A bűnözővé válás individuális folyamatára azonban nemcsak a szociológiai szemlélet, hanem a kriminológia egyetlen lélektani iskolája sem ad kielégítő magyarázatot. Ennek egyik oka az, hogy a pszichológiai *alaphézetek*, amelyeknek kriminológiai alkalmazását megkísérelték, maguk sem voltak kielégítő elméletek az egyén viselkedésének magyarázatára. Így nevezetesen nem voltak kielégítő elméletek a behaviorista, alaklélektani és szociálpszichológiai elméletek.

¹⁵ IRK Albert: A büntetőjog átalakulása. 1915. 164. p.

¹⁶ IRK *uo.*

¹⁷ SEELIG, Ernst: Lehrbuch der Kriminologie. Graz, 1951. 38—39. p.

¹⁸ EXNER, Franz: Kriminalbiologie. Hamburg, 1939.

A bűnözés mint társadalmi jelenség és mint individuális jelenség olyan ellentét-pár a burzsoá kriminológia számára, amelyek egymást kölcsönösen kizárják, egymással mereven szemben állanak. Az ellentét elméleti feloldását annak elméleti megsemmisítésével igyekeztek megoldani, azaz az individuális vizsgálat létjogosultságát csak a szociológiai, általános vizsgálat létjogosultságának tagadásával és lehetetlenségének bizonyításával tudták igazolni. Ez természetes következménye volt annak, hogy nem ismerték a társadalmi törvényszerűség fogalmát, és ennek folytán meg sem kísérelték az individuális akarat tartalmának és a társadalmi törvényszerűségeknek az összefüggéseit felderíteni a magatartás, a viselkedés magyarázata során. Mint tudjuk, Marx éppen abban látta Quetelet munkásságának jelentőségét, hogy az addig individuálisnak tartott bűnözés jelenségében kimutatta a tömegjelenség statisztikai törvényeit. Ezt a hagyományt a szociológiai vizsgálat kiiktatásával a szubjektívizálódó kriminológia megsemmisítette.

Az 1930-as évek kriminálszociológiai irodalma fontos szerepet töltött be a reakciós és antidemokratikus büntetőjogi programok kriminálbiológiai és kriminálpszichológiai megalapozása elleni harban. Így például Sutherland amerikai kriminálszociológus elméleti munkásságának jelentős érdeme a konstitucionális—biológiai elméletek következetes bírálata. Szociológiai bűn-
oktani elméletének igen nagy hatása volt a kriminológia második világháború utáni fejlődésére, és megindítója a szociológiai és pszichológiai elméletek később jelentkező konvergenciájának. Kultúrátvételi elméleteknek kriminológiai summája az, hogy a bűnözés tanult viselkedés, amelynek elsajátítása ugyanolyan pszichés mechanizmus alapján történik, mint bármely más tanulási, elsajátítási folyamat. A bűnöző képzetek elsajátítása, mint a későbbi cselekményt igazoló folyamat, a más személyekkel való közvetlen érintkezés során megy végbe.¹⁹ Ez az elméleti állásfoglalás — mint egyik reprezentáns szociológus állásfoglalása — jól mutatja magában a szociológiai felfogásban végbement változások lényegét. Ez abban foglalható össze, hogy a bűnözés szociológiai vizsgálatának ki kell terjednie az egyén bűnözővé válásának individuális folyamatára is. A pszichologizáló szociológia — mint a második világháború utáni uralkodó szociológiai felfogás — előfutárait tehát már ebben az időszakban is megtalálhatjuk.

A szociológiai és pszichológiai nézetek konvergenciájának jelensége nem véletlen. A burzsoá kriminológia belső fejlődése logikusan juttatta el ehhez az úthoz ezt a diszciplinát. Mint láttuk, a kriminálszociológia faktorelmélete nem adott választ az egyén bűnözővé válásának individuális folyamatára. A szubjektívizálódást kifejező új diszciplinák ennek felderítését kívánták megoldani. A megoldást kriminális alkati és kriminális lelki sajátosságok kimutatásával gondolták elérni. Kriminális alkati, kriminális pszichikai és kriminális jellem-struktúrák kimutatása azonban nem járt sikerrel. Egyes kriminálpszichológusok és kriminálbiológusok ennek következményeit le is vonták, amikor például annak a meggyőződésüknek adtak kifejezést, hogy bármely személyiségtípus „szocializálható” kriminális és nem-kriminális környezet által, vagy pedig azt hangsúlyozták, hogy a kriminálbiológia nem tud kimutatni kriminális alkatot, legfeljebb olyan alkatilag meghatározott viselkedési struktúrákat, amelyek valószínűbbé teszik a bűncselekmény elköveté-

¹⁹ SUTHERLAND, Edwin: Principles of Criminology. New York, 1947. 5—9. p.

sét (például ún. primitív-reaktív viselkedési struktúra).²⁰ *A bűnöző magatartás ugyanolyan pszichikai mechanizmus alapján megy végbe, mint minden más viselkedés.* A kérdés megoldása tehát nem az, hogy nem létező kriminális mechanizmusú lelkialkatot keresünk, hanem az, hogy a pszichés működés kriminális tartalmából induljunk ki. A kriminálpszichológiai vizsgálatok hosszas és meddő kísérletei kriminális alkatok vagy típusok kimutatására nem járhattak sikerrel, mert a fiziológiai viszonyok zárt rendszerében igyekeztek a magatartás szubjektív determináltságát kimutatni, és nem vették figyelembe a pszichés működés alapvető funkcióját, a visszatükrözést.

Annak a felismerésnek elemeit, hogy a bűnöző viselkedés szubjektív determinánsainak vizsgálatánál a psziché tartalmából és nem annak „kriminális szerkezetéből” kell kiindulni, megtalálhatjuk a kultúrátvételi elméletben is mint jelentős kriminálszociológiai elméletben, majd ennek továbbfejlesztett formájában, az ún. kriminális szubkultúra-elméletben. Ezekről később még szó lesz. Most csak egy egészen új állásfoglalást idézünk, amely azt bizonyítja, hogy egyes reprezentáns burzsoá kriminológusok levonták a szükséges következtetést a szubjektivista kriminológiai irányzatok meddő kísérleteiből, és szükségesnek tartják az egész kriminálpszichológiai hagyaték felülvizsgálatát. Grünhut hangsúlyozza, hogy el kell vetni a kriminális sajátosságokat feltételező kriminológiai tettes-típusok rendszerét, és a kriminológiában az emberi magatartásról szóló általános lélektani tanításokat kell felhasználni.²¹ Hasonlóan foglal állást Versele is, aki hangsúlyozza, hogy a bűnözővé válást csakis a pszichés működés általános mechanizmusa alapján lehet és kell magyarázni.²² Ezeknek a helyes felismeréseknek ellenére a burzsoá kriminológiában a hagyományos kriminálpszichológiai módszerek a dominálók, és ez jellemzi a második világháború utáni egész kriminológiai irodalmat.

A kriminológia fentebb említett fejlődési tendenciája nemcsak a kifejtett belső-logikai okokkal magyarázható, hanem a bűnözés jelenségének jelentős változásaival is. Most nézzük meg az elméleti irányváltás reális alapját szolgáltató tényeket, amelyek összetettebb magyarázatot igényelnek. Ezt az összetettebb magyarázatot a burzsoá kriminológia a szociológiai és pszichológiai magyarázat egyesítésében véli felfedezni.

5. A fiatalok bűnözés új jelenségei és ezek kriminológiai tükröződése

A kapitalista országokban a bűnözés általános méretű növekedésén belül a fiatalok bűnözése *tömegjelenséggé* vált. A fiatalok bűnözés dinamikája folyamatosan nő, nő a fiatalok bűnözés súlya és jelentősége az össz-bűnözésen belül. A tömegesség és a növekvő dinamika mellett új minőségi vonások is kialakultak. Ilyen a *vandalizmus* és az *agresszivitás* fokozódása, a bűnözés *szervezettségének* általánossá válása, a *kollektív bűnözés* formáinak térhódítása, továbbá eddig viszonylag érintetlen rétegek bűnözővé válása.

²⁰ Vö. Zur 8. Tagung der Kriminalbiologischen Gesellschaft (Staat und Recht, 1955. 2. sz. 320. és köv. p.)

²¹ GRÜNHUT, Max: Moderne Arbeitsmethoden in der Kriminologie. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1960. 1—2. f. 275. p. (A továbbiakban ZstW. rövidítéssel.)

²² VERSELE, CEFLOS: Politique criminelle et Délinquance juvénile. Deuxième Congrès des Nations Unies pour la Prévention du Crime et le Traitement des Délinquants. A londoni, 1960. évi kriminológiai kongresszus anyagából.

Ezekben a jelenségekben a kapitalizmus általános válságának demoralizáló hatása jut kifejezésre. Ma már nem egyszerűen arról van szó, hogy az egzisztenciális bizonytalanság, a munkanélküliség, a nyomor és a klasszikus kriminológia által fellejtromozott tényezők hajtják az ifjúság egyre szélesebb rétegeit a kriminalitás útjára, hanem inkább arról, hogy — amint azt a kriminológiai „pánikrodalom” egyik terméke beismeri — „a fiatalkori bűnözéssel azért nem tudunk megbirkózni, mert az amerikai társadalom alapjai kriminalisak”. Taft kriminálpszociológus úgy véli, hogy „egy dinamikus, versenyre épített és anyagi nyereséget hajhászó társadalom, ahol a kizsákmányolás általános jellegű, szükségszerűen számottevő bűnözőt termel”.²³

A kapitalista országok ifjúkori kriminalitásáról elmondhatjuk, hogy abnormális jelenség. Ezen a körülményen mit sem változtat az a tény, hogy a burzsoá társadalmi rend szerkezete által meghatározott, hogy tehát társadalmilag determinált. A determináltság tényéből egyes kriminológusok arra következtetnek, hogy a jelenség nem lehet abnormális. König például a következőket mondja: „Negatív társadalmi jelenségek egyáltalán nem aszociális lényegűek, hanem a társadalom lényeges alkatelemei, amelyben meghatározott szerepet játszanak. A válás, öngyilkosság és bűnözés meghatározott átlaga, amelyet patológiás jelenségeként kezelnek, nem minden esetben abnormális, hanem csak akkor, ha egy meghatározott átlagtól eltér, mely irányadó átlag megfelel egy társadalom struktúrájának. A bűnözés nem minden formája tekinthető abnormálisnak. Minden társadalomnak megvannak a maga bűncselekményei. Társadalmi dezorganizációként ezek a jelenségek nem kezelhetők, mert *negatív társadalmi aktusok, egy meghatározott társadalmi szerkezet szükségszerű következményei.*” König a fiatalkori bűnözés általunk abnormálnak tartott jelenségét az industrializált társadalom szükségszerű következményének tekinti, és e miatt a meghatározottság miatt normális jelenségnek tartja. „A fiatalkori bűnözés normális jelenség, amennyiben megfelel industrializált társadalmunk strukturális állapotának”²⁴. Ismételjük azonban: egy jelenség meghatározottsága és elkerülhetetlensége még nem teszi azt normálissá, hiszen az abnormális és patológiás jelenségek is okozatilag meghatározottak és szükségszerűek, elkerülhetetlenek az okozati meghatározottság miatt.

A meghatározottság okából elkerülhetetlen és ezért normálisnak kikiáltott bűnözés elmélete nemcsak a durkheimi gondolat felújításán alapuló szociológiai magyarázatokban, hanem a pszichológiai elméletekben is kiépült. „Az a gondolat, hogy az emberi életből a bűnözés kiküszöbölhető, egyszerűen mese. Nem igaz az, hogy a bűnözés szociális jelenség. A bűnözés kifejeződése és szimptomája a pszichikai aktivitásnak, és ezt a pszichikai aktivitást nem lehet kiküszöbölni társadalmi eszközökkel” — mondja Louvage francia kriminológus.²⁵

A kapitalizmus általános válságának demoralizáló hatása nemcsak a bűnözés hagyományos formáinak tömegessé válásában jut kifejezésre, hanem

²³ Idézi THEISZ Ede: A bűnözés okainak statisztikai vizsgálata c. cikkében. Jogtudományi Közlöny, 1958. 11—12. sz.

²⁴ KÖNIG, R.: Einige Bemerkungen zur Stellung des Problems der Jugendkriminalität in der allgemeinen Soziologie. Soziologie der Jugendkriminalität. 90. p. (A továbbiakban: SJ. rövidítéssel.)

²⁵ LOUVAGE, F. E.: Psychologie und Kriminalität. Hamburg, 109. p.

az ifjúság széles rétegeinek talajtvesztett életstílusában és ennek az életstílusnak megfelelő életfelfogásban is. Az ifjú huligánság jelenségére gondolunk, amely lassan-lassan fontosabb kérdésévé válik a kapitalista közbiztonsági szervezeteknek, mint maga a bűnözés. Ennek a sajátos életstílusnak hordozói az amerikai hipsterek, az angol teddy-boyok, a francia fekete blúzosok, a német halbstarkék stb. A huligánság csoport-jelenségei arra készítetik a kriminológusokat, hogy az ifjúkori bandaalkotás jelenségét ne a hagyományos játzóközösség elmélettel magyarázzák, hanem új alapokon.²⁶ Ilyen magyarázat pl. az ún. ifjúsági szubkultúra-elmélet. Müller a huligánság tömegméreteiből és csoportjelenségeiből az „erkölcsi világkép” szétbomlására következtet, amelynek alapja szerinte a felnőtt társadalom elerkölcstelenedése (Entsittlichung).²⁷

A hipster életstílusnak sajátos életszemlélet az alapja. Ennek általános jellemzői: a kiábrándultság, zaklatottság, eszménynélküliség, szélsőséges individualizmus és teljes felelőtlenység, az erőszak kultusza (a modern neandervölgyi ember mint férfi-ideál), a konzum nemiség (fogyasztói beállítottság nemi kérdésekben), általános élvhajzás. Ezt a modern hedonista életstílust egyesek a hidegháborús pszichózissal magyarázzák, mások „az atomkorszakra felkészülő idegrendszer” hatásainak tudják be. Middendorff arra utal, hogy a hipster-életstílus európai elterjedésének oka többek között az amerikai pionír ideológia térhódítása, amelynek alapja az erőszak kultusza.²⁸ Más kriminológusok az ifjúság erkölcsi züllesztését és a kriminalitás tömegességét, valamint ismertetett új jelenségeit a „modern” élet természetes következményének tartják. A modern társadalom olyan jelenségeinek, mint amilyen például a természettudományos és technikai műveltség gyors térhódítása, valamint a hagyományos műveltség háttérbe szorulása, a családi élet struktúrájának megváltozása a nők termelésbe való széleskörű bekapcsolása következtében és ezzel szoros összefüggésben a családi nevelés intenzitásának csökkenése, az ellentétes norma- és értékrendszerek kialakulása, valamint az ezzel járó kultúrkonfliktusok, a gyors népesség-fluktuáció és népesség-koncentráció egyes területeken, valamint ehhez hasonló egyéb jelenségek valóban kriminogén tényezők a kapitalista társadalom körülményei között. Ezeknek a jelenségeknek negatív társadalmi hatásait, a hatások különböző formáit azonban nem lehet elválasztani a társadalmi—gazdasági rend struktúrájától. Így például a természettudományos és műszaki ismeretek gyors térhódítása valóban kérdésessé teszi a konvencionális kapitalista erkölcsi normáknak az érvényességét, nálunk azonban ilyen negatív hatása nincs, mert harmonikusan illeszkedik be egész világnézeti rendszerünkbe, és nincs ellentmondásban a szocialista együttélés szabályaival, illetőleg ezeknek világnézeti alapjaival.²⁹

Az ifjúság erkölcsi züllesztésének és bűnözésének jelenségeit a kapitalista kultúra tömegcikkei igazolják és propagálják. A burzsoá kriminológusok nem minden alap nélkül tekintik a kultúra standard tömegcikkeit kriminogén tényezőknak. Hellmer a kultúra barbarizálódásában látja például a fiatalok bűnözés alapját³⁰, Rossler pedig a barbarizálódott magatartást a

²⁶ Ennek klasszikus forrása THRASER, F. M.: *The Gang*. Chicago, 1936.

²⁷ MÜLLER, W.: *SOS — Jugend in Not*. Düsseldorf, 1955.

²⁸ MIDDENDORFF, W.: *Jugendkriminologie*. Rattigen bei Düsseldorf, 1956. 10. p.

²⁹ Vö. KULCSÁR Kálmán: Demográfiai tényezők jelentősége a bűnözésben. *Demográfia*, 1959. II. évf. 2—3. sz. 310. és 322. p.

³⁰ HELLMER, J.: *Erziehung und Strafe*. Berlin, 1957. 87. és 97. p.

pozitív életeszmények hiányára vezeti vissza.³¹ Sajátos bűvös körrel állunk itt szemben: a kapitalista rend kitermeli a saját erkölcsi és jogi normáival szemben álló életstílust, ennek a magatartásnak világnézeti alapjait a kultúra tömegeikpei propagálják, a kriminológiai irodalom mindezt normális és a modern industrializált társadalom természetes jelenségének tekinti, a bíróságok pedig képmutatóan felelősségre vonnak érte.

6. A pozitivistá szociológiai hagyatékkal való leszámolás kísérletei

A burzsoá kriminológiában végbement változások belső-logikai elemeire már rámutattunk, és láttuk az elméleti változások ténybeli alapjait. Most megvizsgáljuk a változások irányát és hatásait.

A hagyományos faktorelmélet hívei nem tudnak rendet teremteni az általuk fellajstromozott empirikus anyagban. A kauzális magyarázatra való képtelenség miatt aztán meghaladott felfogásnak bélyegzik az egyértelmű determinizmust. A kriminálszociológiáról Bongér még azt mondotta, hogy szükségszerűen deterministának kell lennie, mert a szociológiai indeterminizmus *contradictio in adjecto*. Middendorff már úgy vélekedik, hogy nincs a fiatalkori bűnözést meghatározó döntő tényező³², Recless szerint pedig a bűnözés kauzális magyarázata ki sem építhető a jelenség összetett jellege folytán. Wiersma is a determinizmus alapjainak megrendülését látja abban a tényben, hogy „a bűnös magatartások nagyon különbözőek ugyan, de ugyanakkor teljesen azonos magatartás különbözőképpen motiválható, és hasonló magatartás nagyon különböző hajtóerők eredménye lehet”.³³ Grünhut a determinizmus tagadásának szemérmesebb formájával próbálkozik, és a kauzális magyarázat eddigi központi helyének szükségszerű háttérbeszorulásáról beszél.³⁴ Mannheim egyenesen kétségbevonja a bűnözés okainak tudományos megismerhetőségét, és egy következetesen indeterminista kriminológiát követel.³⁵ Nagel a klasszikus kriminológiával annak determinizmusa miatt fordul szembe, és egy ún. *Entwicklungs-kriminologie* kiépítését javasolja.³⁶ A második világháború után a kriminológiai irodalomban általában a *pozitivizmus megtagadása* tapasztalható és egyúttal új filozófiai alapok utáni lázas kutatás. Az indeterminizmus megalapozásában kitűnő szolgálatot tesz az egzisztencialista filozófia és a természettudományos indeterminizmus.

A kriminológusok abból a helyes felismerésből, hogy az emberi magatartás determináltsága nem vezethető vissza a biológiai—kémiai stb. okság alapformáira, helytelen következtetéseket vonnak le, és tagadják az emberi magatartás meghatározottságát. Itt végső soron nem egyszerűen a kauzális

³¹ ROSSLER, W.: *Jugend im Erziehungsfeld*. Düsseldorf, 1957.

³² MIDDENDORFF i. m. 12. p.

³³ WIERSMA, D.: *Die kriminalpsychologische Bedeutung der dislarmonischen Persönlichkeit*. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 1957. 7—8. 214. p. (A továbbiakban MKStr. rövidítéssel.)

³⁴ GRÜNHUT i. m. 269. p.

³⁵ MANNHEIM, Karl: *Über einige neuere Entwicklungstendenzen in der kriminologischen Forschung*. MKStr. 1957. 1. sz. 9. p.

³⁶ NAGEL, W. H.: „Klassische” und „Moderne” Kriminologie. *ZstW*. 1959. 1. sz. 133. p.

meghatározottság tagadásáról, hanem arról van szó, hogy elhárítsák a bűnözésért való felelősséget a kapitalista társadalomról. Ezt mindenekelőtt a pozitivistákról, akik a kriminológiai hagyaték elleni támadásokkal, tehát a determinizmus egy meghatározott formája (habár elégtelen formája) elleni támadásokkal kísérlik meg. Lange például a pozitívizmussal azért száll szembe, mivel a pozitivisták felfogás logikus következménye „az egyén felelősségének a társadalomra való áthárítása”.³⁷ Véleménye szerint a felelősség alapja a — minden pszichikai, élettani és társadalmi determináltság ellenére fennálló — szabadakarat. „Az emberi magatartás alá van rendelve az értelem követelményének, az akarati magatartás jellemzője a finalitás, a determináció fölöttiség”, tehát a szabad választás minden okozatosság ellenére.³⁸

A pozitívizmus mechanikus determinizmusa az emberi magatartás teljes meghatározottságát tanította, de a mechanikus okozatosság-felfogás következtében nem látta az akarati közvetett meghatározottságát. Ebből a közvetett meghatározottságból a mai kriminológusok egyszerűen a determináltság hiányára következtetnek, illetőleg a „determináció-fölöttiségre”. Ennek bizonyítására igénybe veszik a modern természettudományos indeterminizmus fegyvereit is. „A modern természettudomány a mikrokozmosz világában oly messzemenően számolta fel az okozatosság, törvényét, hogy ennek érvényessége az etikai döntéseknél többé már nem jelenthet posztulátumot.”³⁹ Hasonló következtetésekre jut Schmidt is, aki hangsúlyozza, hogy a kriminológiai kutatások, a pszichológia, a pszichoanalízis, a személyiségkutatás mindmáig nem oldották meg a bűnöző ember rejtélyét, hanem csak a személyiség szabadságáról alkotott eddigi képet egészítették ki.⁴⁰ A modern antropológia eredményeire utalva hasonlóan foglal állást Brauneck is, aki szerint minden okozatosság ellenére „az ember magatartásának struktúráját messzemenően önállóan építi ki”.⁴¹

A pozitívizmus determinizmusának hagyatékával igyekszik leszámolni az új társadalomvédelem mozgalma is. Repräsentans képviselője szerint „a pozitívizmus amoralis, mert nem ismeri el az egyén felelősségét, és végső konzekvenciájában a társadalomra hárítja a bűnözésért való minden felelősséget. Mi elvetjük a pozitivisták nézőpontját. Nem arra törekszünk, hogy a szabadakaratot elvessük a korlátlan determinizmus nevében.”⁴² Az új mozgalom a maga indeterminizmusát az egzisztencialista lélektan tételeire alapozza. Észereint „az ember pszichofizikai struktúrája tény, de nem ez jellemző rá mint emberre, hanem a szabadság ténye, amelynek következtében strukturális meghatározottsága fölé tud emelkedni”.⁴³ Frankl szerint az egzisztencializmus lényege a „lelki egzisztencia autonómiájának elismerése, mely lelki autonómia (exis-

³⁷ LANGE, Richard: Grundfragen der deutschen Strafrechtsreform. Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 1955. 4. sz. 385 p.

³⁸ LANGE i. m. 389. p. Ennek részletes kifejtését ld. „Wandlungen in den kriminologischen Grundlagen der Strafrechtsreform”. Karlsruhe, 1960. 357. és köv. p.

³⁹ DREHER, Eduard: Die Vereinheitlichung der Strafen und sichernden Maßregeln. ZstW. 1953. 4. sz. 487. p.

⁴⁰ SCHMIDT, Eberhardt: Kriminalpolitische und strafrechtsdogmatische Probleme in der deutschen Strafrechtsreform. ZstW. 1958. 3. sz.

⁴¹ BRAUNECK, A. E.: Zum Schuldstrafrecht des neusten Entwurfs eines Strafgesetzbuchs. MKStr. 1958. 5—6. sz.

⁴² ANCEL, Marc: Die geistigen Grundlagen der Lehre von der »Sozialen Verteidigung« (Défense sociale). MKStr. 1956. Sonderheft. 55. p.

⁴³ PICCARD, Max: Einbruch in die Kinderseele. (Id. LANGE i. m. 388. p.).

tence) a fizikai és pszichikai komplexitáson felül létezik, és szabadságot biztosít a psziché automatizmusával szemben, illetőleg biztosítja az ember szabadságát annak ellenére”.⁴⁴ Sartre filozófiai tétele, amely szerint „nem lehetünk szabadok, mert szabadságra ítéltettünk”, azaz csak a szabad választás tényében, de nem a választás tartalmában vagyunk determináltak, így nyer polgárjogot a kriminológiában az egzisztencialista lélektan áttételein keresztül.

A magatartás indetermináltságának bizonyítására felhozott másik gyakori érv az ember pszichés életében feltételezett törvényszerűségek hiánya a lelki élet individualitása, végtelenen felfogott egynedisége miatt (individuation, Einmaligkeit, Einzigartigkeit). Nagel a klasszikus kriminológiát azért bélyegzi embertelennek, mert állítólag figyelmen kívül hagyja a lelki autonómia létezését. Szerinte az elemi pszichikai folyamatok indetermináltak, és ez biztosítja a szabad döntés lehetőségét. „Az ember tulajdonságok egysége, entitás, azzal a sajátossággal, hogy tevés és nem tevés között szabadon választhat.” A pszichés fejlődés szerinte eljuttatja az embert a normák megismeréséhez, ami után azután a bűncselekmény olyan magatartás, amely „aktualizálása annak a lehetőségnek, hogy a normáknak ellentmondjunk és szembehelyezkedjünk a büntetőjog intencióival”.⁴⁵ A bűncselekménynek ilyen kriminológiai felfogása semmiben sem különbözik a klasszikus büntetőjog sokat kárhoztatott indeterminista cselekményfogalmától. A cselekmény ebben a felfogásban nem más, mint egyszerűen az ember pszichikai aktivitásának kifejeződése, a szabad választás realizálódása, a szabadsággal való visszaélés.

Mint látjuk, a bűnoktani kutatások indeterminista filozófiai megalapozásában egyre nagyobb szerepet játszik a *természettudományos indeterminizmus* és az *egzisztencialista filozófia*. A *bűnoktanban* elfoglalt álláspont szükségszerű következménye — mivel ez állásfoglalást jelent a cselekmény lényegének kérdésében — egy szélsőségesen szubjektívista *felelősség felfogás*. A modern büntetőjog kriminológiai fegyverzete — mint mondtuk — vezető szerepet tölt be a büntetőjogi felelősség új rendszerének igazolásában és kiépítésében. „A determinizmus és indeterminizmus problémái egyrészt a bűnözés okainak magyarázatával kapcsolatosak, másrészt meghatározzák a bűnösség és felelősség alapjainak kérdésében való állásfoglalást” — mondja Sargorodszkij.⁴⁶ *A modern szubjektívista és indeterminista kriminológiai elmélet a büntetőjogi dogmatikában egy teljesen szubjektívista és indeterminista cselekménytan, valamint felelősségtan kiépítéséhez vezet.* Ennek betetőzése Welzel finális cselekménytana.

Az indeterminizmus jellemző fejlődési tendenciája a modern kriminológiának, azonban még nem mondható uralkodónak. A szabadakarat régi fogalmával operáló büntetőjog indeterminista felfogása és a kriminológiai determinizmus közötti ellentmondást Welzel világosan látja, és megkísérli annak feloldását. „Arra a kérdésre, hogy az ember hogyan szabadul meg a kauzális kényszertől, és hogyan válik képessé értelmes önmeghatározásra, ugyanúgy több felelet adható, mint arra a kérdésre, hogy miként váltja ki az ok az okozatot. Itt derül fény a büntetőjog és a kriminológia viszonyára. A két tudomány kijelentései ellentmondást mutatnak fel. A két tudomány módszertanilag és tárgyilag is másként kezeli a problémákat. Ha a bűncselekmény a büntető-

⁴⁴ FRANKL, W.: Der unbedingte Mensch. Wien, 1949. 93. p.

⁴⁵ NAGEL i. m. 128. és 133. p.

⁴⁶ SARGORODSZKIJ, M. D.: A burzsoá büntetőjog jelenkori elméletei. Jogtudományi Közlöny, 1959. 10—11. sz. 577. p.

jogban a szabadsággal való visszaélésnek tűnik, melyet a bűnösségi szemrehányás és megtorlás követ, ugyanez a cselekmény a kriminológiában a környezet és az öröklés teljesen meghatározott produktumaként jelentkezik. A két tudományos eredmény kontradiktóriusan kizárja egymást.”⁴⁷ Az ellentmondás feloldása csak az lehet, hogy a kriminológiát mint a büntetőjog tapasztalati tudományát indeterminista alapon építjük fel, és ezzel hangoljuk hozzá a büntetőjogi felfogás indeterminista alapelveihez, vagy pedig a kriminológia eredményeit egy „determináció fölötti” szabad választás elméletével építjük be a büntetőjogba. Erre az utóbbira irányuló kísérlet a finális cselekménytán.

7. A pszichológiai szociológia szemléletének kialakulása

A pozitívizmus hagyatékának felszámolására nemcsak a determinizmus elleni támadásokkal tesznek kísérletet, hanem más módon is. Ma már a szociológiai szemlélet a kriminológiában nem azt jelenti, hogy a bűncselekmény társadalmi jelenségként magyarázandó, társadalmi törvényekkel hozandó összefüggésbe, hanem inkább azt, hogy a bűnözővé válás *individuális folyamatában* mint pszichés folyamatban elismerik a *szociológiai tényező szerepét is*.⁴⁸ Az objektív szociológiai szemlélet háttérbeszorulását a tudományos kérdésfeltevés változása mutatja.

A mai szociológiai művek nem úgy teszik fel a kérdést, hogy mi a bűncselekmény társadalmi természete, mik a büntett létrejöttének objektív determinánsai, milyen szerepet játszanak egy társadalmi jelenség létrejöttében a pszichés folyamatok, hanem úgy, hogy a bűnözővé válás pszichés folyamatában milyen szociológiai tényezők játszanak egyáltalán szerepet. A kriminogén társadalmi tényezőket tehát adottként és nem megmagyarázandóként kezelik, és alapvető problémájuk a bűnözés pszichés mechanizmusának felderítése. Így például elismerik az ún. kriminogén szubkultúrák létezését (a hagyományos erkölcsi- és normarendszernek ellentmondó, a bűnözést igazoló normarendszer), de meg sem kísérlik ennek szociológiai magyarázatát adni, hanem csak a bűnözővé válás individuális folyamatában betöltött szerepét kutatják.

A régi szociológiai szemléletnek a kérdésfeltevésben mutatkozó háttérbeszorulását Cohen — a szubkultúra-elmélet megalapozója — világosan látja, és a problémát így fogalmazza meg: „Amikor a kultúrátvételi irányzat (mint szociológiai magyarázatot adó irányzat) a kultúrformának döntő jelentőséget tulajdonít (azaz társadalmi tényezőből indul ki, mégha idealista alapon is), problémája nem más, mint annak felderítése, hogy egy individuum miért éppen úgy cselekszik, ahogy adott esetben viselkedett; ezért problémája nem kevésbé pszichológiai probléma, mint a pszichológiai irányzaté. Ha azonban a kulturális környezetet nem adottságként, hanem explikandumként kezeljük, akkor már szociológiai síkon mozgunk, és a kérdés a társadalmi rendszert érintve így fogalmazható: mi felelős egy társadalmi rendszerben meghatározott (kriminális) cselekvési formák és ennek megfelelő kultúrformák (kriminogén kultúrák, szubkultúrák) létezéséért.”⁴⁹

⁴⁷ WENZEL, HANS: Das deutsche Strafrecht, 1956. 121. p.

⁴⁸ A marxista filozófia alapjai. Bp. 1959. e. munka a burzsoá szociológia uralkodó formájának a pszichológiai-szociológiát tartja, amely társadalmi jelenségeket pszichológiai jelenségekként magyaráz. (760. p.)

⁴⁹ COHEN, A. K.: Kriminelle Subkulturen. SJ. 108. p.

Lényegében arról van tehát szó, hogy még a szociológiai irányzottságú kriminológiai elméletek sem látnak a bűnözésben társadalmi jelenséget, hanem olyan individuális folyamatot, amelynek kriminális motiváltságát kell felderíteni, és a bűnöző motiváltság pszichés folyamatában el kell ismerni a társadalmi tényező szerepét is. Valóban: *a mai kriminálszociológiai elméletek lényegében csak a bűnözővé válás szociálpszichológiai magyarázatai*, de nem a bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek szociológiai elméletei. A kriminológia területén tehát ugyanúgy, mint a társadalomtudományi gondolkodás egyéb területein, döntő jelentőségűvé vált a pszichológiai magyarázat. Ahogy a szociológiában a pszichológiai-szociológia vált uralkodó elméletté, ugyanúgy vált a kriminológiában is uralkodóvá a pszichológiai szemlélet.⁵⁰ A büntetőpolitikai szükségletek kifejtése és igazolása ezek szerint ma is a társadalmi gondolkodás uralkodó formájának eszközeivel és módszereivel történik.

A második világháború utáni kriminológiai irodalomban az előbb említett pszichologizálódás a szociogenetikuss és pszichogenetikuss elméletek konvergenciájában jut kifejezésre. Teljes mértékben helyes az a megállapítás, hogy „mind a pszichogenetikuss, mind a szociogenetikuss elmélet egységes abban, hogy a bűnözővé válás folyamatával foglalkozik. Mindkettő az egyes és a környezet kölcsönhatására irányítja figyelmét. Mindkettő pszichológiai síkon foglalkozik a kriminalitással, és ennek megfelelően pszichológiai választ ad ezekre a kérdésekre.”⁵¹

A mai szociológiai irányzottságú kriminológiai irodalom betetőzése a kriminális szubkultúrákról szóló elmélet. Ennek megalapozását Cohen végezte el, és később elméleti általánosításával is kísérletezett. Jellemző egyébként, hogy az elméletét elfogadó kriminológusok élesen elutasítják a szubkultúrák kialakulásának szociológiai magyarázatát. Így különösen tagadják azt, hogy „egy ilyen szubkultúra a gazdasági és egyéb faktorok eredménye lenne, mely faktorok az általános társadalmi struktúrából adódnak, tehát olyan tényezőkből, amelyek kiváltják a bűnözést a társadalmilag privilegizált csoportok helyzete elleni protestációként.”⁵² Ez ugyanis olyan szociológiai magyarázat lenne, amely közeledik a társadalmi—történelmi valósághoz. A társadalmi rend kapitalista struktúráját segítségül hívó magyarázat helyett pszichológiai magyarázatot kell találniok. Ezért azután Mays, pl. arra hajlik, hogy ilyen szubkultúrák kialakulásában pszichológiai faktorok hatását keresse. „Ilyen szubkultúrák kialakulásában az a kívánság a döntő, hogy valamely csoporthoz tartozó, elismert és hasonló legyen a kortársak között. Az a kívánság, hogy társadalmi státust és elismerést vívjak ki a hasonló korúak között, mint pszichológiai szükséglet sokkal fontosabb annál a szükségletnél, hogy az egész társadalmat illetően nyerjek elismerést. Ez ahhoz az ösztönző szükséglethez vezet az ifjakat, hogy veszélyes és férfias cselekmények elkövetésében vegyenek részt, amely aztán kivívja a barátok és hasonló korúak elismerését. Ez végülis elkerülhetetlenül vezet a törvényekkel és a felnőttek autoritásával való összeütközésekhez. Az említett *pszichológiai szükségletek* kölcsönzik a reprodukív erőt a kriminális szubkultúráknak”⁵³ Ez aztán valóban veszélytelen pszichológiai magyarázat!

⁵⁰ Vö. A marxista filozófia alapjai c. munka 760. és köv. p.

⁵¹ COHEN i. m. 108. p.

⁵² MAYS, J. B.: Jugendkriminalität und Subkultur. SJ. 78—102. p.

⁵³ MAYS i. m. 101. p.

A szubkultúra-elméletnek számos egyéb pszichológiai megalapozásával találkozunk. Így például Heintz azokat a magatartásdiszpozíciókat keresi, amelyek az ifjúság bűnözővé válásának szociálpszichológiai tényezői. Ezek a magatartásdiszpozíciók szerinte a következők: a családtól való korai emancipálódásra törekvés, státusbizonytalanság, autoritarizmusra való hajlam és férfiassági komplexumok. Hasonlóan foglal állást a már idézett König is. A pszichológiai magyarázatok körében érvényesítendő szociológiai szemléletről a következő megjegyzést találjuk: „A nem kívánatos lelki fejlődésnek nem minden egyedi formáját tartjuk szem előtt, hanem csak meghatározott szituációknak — a durkheimi értelemben strukturálisan meghatározott — tömeges fellépését.”⁵⁴

A fiatakorúak bűnözésének szociológiai magyarázata, mint a szubkultúra-elméletből is látható, lényegében szociálpszichológiai magyarázat, amely kollektív magatartás-diszpozíciókat „strukturálisan meghatározott” és tömeges fellépésű lélektani helyzetek alapján magyaráz. A strukturális meghatározottságon általában és főleg a családi élet belső viszonylatai és a biológiai érés által való meghatározottságot értik.

A ma divatos szubkultúra-elméletek alapja és forrása az amerikai szociológia kultúrkonfliktus-fogalma, amely a bűnözés okát az ún. differenciális asszociációban keresi, vagyis a hagyományos nézetektől eltérő és a bűnözést igazoló képzetek kialakulásában. Ez a lényegében szociálpszichológiai magyarázat, amennyiben a pszichés jelenségek tartalmából indul ki és nem a psziché valamilyen működési zavarából, a valósághoz közelebb álló magyarázat. Ennek az elméletnek egy másik változata az ún. differenciális identifikáció elmélete. Ennek az elméletnek lényegét Glaser így foglalja össze: „Egy személy oly mértékben tanúsít kriminális magatartást, amilyen mértékben valóságos vagy képzelt személyekkel azonosítja magát, akiknek szemszögéből a kriminális magatartás igazolt és elfogadható.”⁵⁵ Szembetűnő, hogy a differenciális asszociáció elmélete és ennek továbbfejlesztése, valamint az ebből kialakult szubkultúra-elmélet a bűnözés okait *ideológiai viszonyokban* keresi, képzetekben, amelyek eltérnek a konvencionálistól. Ezeknek az ideológiai viszonyoknak a létét és tartalmát adottként fogják fel, és nem keresik a kialakulás reális feltételeit. Amennyiben reális meghatározottságot keresnek, ezt a családi viszonyokra szűkítik le. A szubkultúra-alkotás folyamatáról ezt olvashatjuk: „A bűnöző közösségek a bűnöző magatartásnak megfelelő normákat alakítanak ki, mely normák a felnőttek konvencionális normáitól eltérnek, és ezért sajátos szubkultúráként kezelendők.” Mások már nem egyszerűen kriminális szubkultúráról beszélnek, hanem a felnőtt társadalommal szembenálló ifjúsági szubkultúráról. Mays is a normaalkotásban látja a szubkultúrák lényegét, amelyek tartalmukat tekintve ellentmondanak a felnőtt társadalom normáinak. „A vizsgált városrészekben — olvashatjuk — a tradíciók oly erősek, a gyermekek erkölce és szokásai olyannyira azonosan fogalmazottak, hogy bátran beszélhetünk egy ifjúsági szubkultúráról, amely a társadalommal számos ponton konfliktusban áll”⁵⁶

⁵⁴ HEINTZ, P.: Ein soziologischer Bezugsrahmen für die Analyse der Jugendkriminalität. SJ. 8. p.

⁵⁵ Id. BORDUA, D. J.: Hauptrichtungen in Theorie und Erforschung der Kriminalität in USA. SJ.

⁵⁶ MAYS i. n. 79. p.

A szubkultúrák kialakulásának kérdését egyes szerzők fel sem vetik, mások pedig pszichológiai magyarázatot próbálnak adni. Heintz például abban látja a szubkultúraalkotás alapját, hogy a fiatalkorúak jogai és kötelességei nincsenek pontosan meghatározva. Ez ún. státusbizonytalanságot eredményez. „A szubkultúra-alkotás folyamatának célja egy olyan sajátos kultúra megteremtése, amely biztonságot nyújt a státusbizonytalanság ellen”.⁵⁷ Mások a folyamat alapjának a gyermek- és ifjúkorban végbemenő *érzelmi* fejlődés törvényszerűségét tartják, mely törvényszerűség szerint „az azonos korúak csoportjához és annak normáihoz kell igazodnom, sokkal inkább, mint az általános, a felnőtt társadalom által kialakított normákhoz”.⁵⁸ A fiatalkori bűnözés ezek szerint szükségszerű következménye és betetőzése *a nemzedékek közötti harcnak*, ami viszont a pszichológiai fejlődés által állítólag már eleve determinált jelenség.

A szubkultúra-alkotás pszichológiai magyarázata helyett szociológiai magyarázattal kísérletezett Cohen. Elmélete az apologetikus kriminológiai művek közül kiválik bátor, polgári radikális társadalombírálatával. Elméleti alaptétele szerint a fiatalkorúak bűnözésének fő formája a kriminális szubkultúrákban való részvétel, vagyis a csoportos bűnözés. A kriminális szubkultúrák a maguk részéről függvényei a társadalom távolabbi struktúrájának. A tipikusan kriminális szituációk lényegében a társadalmi struktúra következményei. A cselekvés pedig nem más, mint az adott szituáció funkciója. Abból a helyes felismerésből kiindulva, hogy a kriminális szituációk a társadalmi struktúra függvényei, Cohen külön vizsgálja a munkásfiatalok és a középosztály fiataljainak bűnözését. „Úgy véljük, hogy a bűnöző magatartás bizonyos státusproblémákra adott válaszreakció, amely a munkások társadalmi helyzetéből szükségszerűen adódik, akik nincsenek abban a helyzetben, hogy a középosztály által uralt társadalom normáihoz igazodva viselkedjenek”.⁵⁹ Véggkövetkeztetéseiben az amerikai társadalom szerkezetét, annak tulajdonviszonyait és ellentmondásos normáit teszi felelőssé a növekvő tendenciájú ifjúkori bűnözésért. Elméletének jelentőségét abban látjuk, hogy megkísérli a kriminogén tényezők és a társadalmi struktúra összefüggéseit kimutatni; az általánosnak mondható szociálpszichológiai magyarázat helyett következetesen szociológiai magyarázatot kíván adni a bűnözés kérdéseire, és mint szociológiai elmélet nem reked meg a szinte általánosnak mondható empiria keretei között.

8. Pszichogenetikus elméletek

A pszichológiai szemlélet erősödését a második világháború utáni kriminológiai irodalomban abban láttuk, hogy a szociológiai magyarázatot szociálpszichológiai magyarázattal váltják fel. Emellett jellemző tendenciája a kriminológiai irodalomnak a pszichogenetikus művek túltengése is. Bordua joggal állapítja meg, hogy „az utolsó tizenöt év a pszichiáterek időszeke. Ha röviden össze akarjuk foglalni a messzemenően elterjedt elmélet lényegét a fiatalkori bűnözésről, a következőket mondhatjuk: A korai életévek családi

⁵⁷ HEINTZ i. m. 25. p.

⁵⁸ MAYS i. m. 100. p.

⁵⁹ COHEN i. m. 112. p.

környezete nélkülözésteli, és meghiúsítja az alapvető lelki szükségleteket (frustráló). A gyermek és a szülő viszonyából hiányzik továbbá a melegség és a szeretet. Az említett okokból fakadó ellenségesség, kötekedési hajlam és szerencsétlenség érzése készteti azután a gyermekeket arra, hogy bűnözővé váljanak.”⁶⁰

A legtöbb pszichoanalitikus munka ma nem is annyira a pszichés diszpozíciók bűncselekményre motiváló hatásával foglalkozik, hanem inkább az erkölcsi kontroll, az ún. Superego kialakulásával. Ennek eredményeként állapítják aztán meg, hogy a klasszikus neurózis-felfogással szemben a bűnözők megkülönböztető ismérve a magatartás morális kontrolljának gyengesége és nem a neurózis által motivált cselekvés. A pszichoanalitikus elméletek ennek következtében nem a neurotikus konfliktusok bűnözésre motiváló hatásával foglalkoznak. Lényegében tehát a fejlődés irányát a kriminológia alapkérdésétől való eltávolodás jellemzi: nem bűnözésre motiváló okokat keres, hanem ezt megelőző lelki diszpozíciókat. Az ortodox pszichoanalitikus szerzőkkel ellentétben a mai szerzők elismerik a pszichés jelenségek társadalmi meghatározottságát. Ezt a meghatározottságot azonban csak a családi környezetre szűkítik, és csak a korai gyermekévek időszakában tulajdonítanak ennek jelentőséget. A fejlődés irányát ebben a tekintetben Johnson felfogása mutatja, aki szerint „a szülők szerepe a bűnözés kialakításában nem egyszerűen az, hogy emocionális konfliktust okoznak, amelyet csak bűnöző úton lehet feloldani, vagy hogy a legfontosabb lelki szükségleteket kielégítetlenül hagyják, a vagy a gyermek tevékenységére nem ügyelnek fel eléggé, hanem sokkal inkább az, hogy a bűnöző magatartás alapelemeit egy szűkebb szociális kapcsolat keretében valamilyen formában jutalmazza, megerősítik”.⁶¹ A környezeti meghatározottság szűkkörű elismerése sem képes azonban a pszichoanalitikus felfogás hibáit kiküszöbölni. Ez a felfogás ugyanis nem ad magyarázatot a bűnöző viselkedés alapelemeinek tartalmáról, társadalmi méretű kialakulásának okairól. Egyébként is, valamilyen emocionális konfliktusból nem következnek szükségyszerűen a kriminális konfliktusfeloldás elkerülhetlensége. Például a szeretet-szükséglet megvásárlása a barátoktól lopott pénz segítségével csak abban a társadalomban lehetséges, ahol a társadalom tudatát megfertőzte a dologi szemlélet. Ilyen társadalmi tudat mellett aztán természetesen elképzelhető a szeretet-szükséglet szülői elhanyagolása esetén a konfliktus bűnöző úton való feloldása.

A neurózisok szükségyszerű kriminális feloldásának elméletét Paul Reinwalden a formában summázza: a pszichózis és neurózis a belsőben megérlelt bűnözés, a bűnözés pedig a külvilágba transzponált neurózis. Ennek a „pán-neurotikus” szemléletnek, amely a bűncselekményben nem lát mást, mint neurotikus zavart, és viszont minden bűnözőt neurotikusnak tart, a burzsoá szociogenetikus elmélet is egyszerű és meggyőző cáfolatát adta.

A pszichoanalitikus elméletnek nemcsak kriminológiai alkalmazásával, hanem elméleti alapjaival sem érthetünk egyet. Ennek bírálata azonban nem tartozik feladatunk körébe. Annyit azonban megjegyezhetünk, hogy véleményünk szerint ennek a felfogásnak alapvető hibája a pszichés jelenségnek a külvilágtól való elszakítása. A kezdeti felfogás ugyanis, amely szerint a neurózis mint viselkedést meghatározó tényező lelki traumára vezethető vissza,

⁶⁰ BORDUA i. m. 176. p.

⁶¹ Id. BORDUA i. m. 178. p.

vagyis a külvilággal való meghatározott konfliktusra, oda módosult, hogy „a neurózisok keletkezését az emberben magában kell felderíteni és ezt nem külső károsító hatás eredményének felfogni”. Ha az individuális milyenség befolyásolja is a pszichés reakció formáját, de ennek tartalmát nem érinti: neurózisok esetében ezek magyarázata a konfliktus tartalmában van, tehát a külvilággal való kapcsolat bizonyos abnormis formájában — mutat rá Wendt polgári kriminológus is.⁶² Az a felfogás, hogy az ember „lelki milyensége” az alapja a neurózisoknak, amik aztán kriminális úton kerülnek feloldásra, azért téves, mert — amint erre már a burzsoá kriminológia művelői is rámutattak — a pszichés struktúra csak a cselekvés módját befolyásolja, de nincs hatással annak tartalmára, meghatározza ugyan az adott szituációra való reagálás módját, de nem dönti el annak tartalmát. Így például az agresszivitás csak a reagálás támadó jellegét befolyásolja, de annak közelebbi formáját, például heves szóváltás, harag, szakítás, becsületsértés vagy egyenesen testi sértés stb. nem befolyásolja. A pszichés jelenségek külvilágtól való elszakítása és a cselekvés lelki milyenségre vagy elemi ösztönökre (például nemi ösztön vagy uralmi vágy, alacsonyabbrendűségi komplexusok stb.) való visszavezetése a bűncselekmények tekintetében azért is hibás álláspont, mert a cselekmény bűncselekményi jellegét, *kriminális tartalmát* nem lehet egyszerűen a *szubjektum és a viselkedés viszonyára szűkíteni. A cselekvés kriminális tartalmát nem annak neurotikus alapjai, hanem társadalmi hatásai és társadalmi értékelése dönti el.* A cselekvés kriminális tartalma tehát nem szűkíthető le a szubjektum és a magatartás viszonyára, mivel a viselkedés már eleve a társadalmi követelményekben való viszonyt is magában foglalja. Helyesen mutat rá Jeffery, hogy a magatartásról szóló tan még nem azonos a bűncselekményről szóló tannal, mivel a bűncselekményt társadalmi értékelése és a szubjektumnak ehhez az értékeléshez való viszonya emeli ki a magatartások köréből.⁶³ A pszichoanalitikus elméletek hibája a kriminológiai kutatás területén egyrészt az ún. pán-neurotikus szemlélet, másrészt az, hogy a bűncselekmény létrejöttét csak a szubjektum és a magatartás viszonya szempontjából ítélik meg, azt egyszerűen az adott szituációra való neurotikus reakcióként fogják fel.

A tapasztalati tények ellentmondanak annak, hogy a bűncselekményben egyszerűen neurotikus konfliktusok feloldását lássuk. A pszichoanalitikus kriminológia tarthatatlansága egyébként azokkal az ellentmondásokkal is bizonyítható, amelyeket a különböző kriminológusok produkáltak vizsgálataik során. Így például Stutte, aki szerint a fiatalkori bűnözés alapoka a testi-elégtelenség és értéktelenségi komplexus, álláspontját azzal az állítással nem vitás statisztikai ténnyel támasztja alá, hogy a fiatalkori bűnözők között a testi elmaradottság gyakoribb, mint a nem bűnöző fiatalkorúak között, és „ennek folytán genetikus összefüggés van a disszocialitás és a fejlődési elmaradottság között”.⁶⁴ A Glueck-házaspár ezzel szemben éppen azt találta, hogy „a nem bűnözőkkel szemben a bűnöző fiatalkorúak a mezomorfi típusához tartoznak, azaz izmosak, atléta termetűek és férfias alkatúak.”⁶⁵

⁶² WENDT, C. F.: Die Möglichkeiten und Grenzen psychotherapeutischer Behandlung von erwachsenen und jugendlichen Rechtsbrechern. MKStr. 1957. 7—8. sz. 199. p.

⁶³ JEFFERY, C. R.: The Historical Development of Criminology. Journal of Criminal Law and Criminology, 1959. május—június.

⁶⁴ STUTTE, H.: Körperliche Selbstwertkonflikte als Verbrechenursache bei Jugendlichen. MKStr. 1957. 3—4. sz. 73. p.

⁶⁵ Unravilling Juvenile Delinquency. 1950. 192. p.

A pszichogenetikus felfogás hibája a fiatakorúak bűnözésének magyarázatában abban a tételben koncentrálódik, hogy a gyermek életútjának további alakulását az első életévek döntően determinálják. Gerd Biermann kriminológiai elméletét arra a tételre építi, hogy „az első életévek játszik a döntő szerepet abban a folyamatban, amelyben az emberre társadalmi környezete döntő hatással van”.⁶⁶ Ebben az alapvető elméleti tételt összegező megállapításban két hibát fedezhetünk fel az első pillanathban is. Az egyik az, hogy a társadalmi környezetnek a döntő hatását egy — az ember életútja szempontjából — rendkívül szűk időszakra teszi. A másik hiba pedig az, hogy a társadalmi környezet hatását bár nem zárja ki a későbbi életévek során, de annak döntő jelentőségét nem ismeri el, illetőleg csak kivételes esetre utaló jelleggel ismeri el. Az első életévek szerepe a bűnözés alakulása szempontjából állítólag abban van, hogy „a későbbi magatartás-hibák ebben az időpontban beálló zavarokra vezethetők vissza”.

A marxista lélektan kimutatta, hogy a gyermek életútjának alakulása szempontjából és személyiségének kialakulása szempontjából a gyermekévek *minden fázisának* döntő jelentősége van. Különösen jelentős hatása van annak a fejlődési periódusnak, amelyben az ifjú ember megkezdji a világnézeti alapok elsajátítását. A felnőtté érés és felnőtté válás minden szakaszának egyaránt fontos és döntő szerepe van a gyermek további életútjának determinációjában, mert az ember a fejlődés során sajátítja el a különböző tulajdonságokat, képességeket és készségeket.

Wiersma, aki a bűnözők személyiség-vizsgálatának új, tipológiai rendszerét dolgozta ki, munkája eredményeként megállapítja, hogy a neurózisok hagyományos „betegségképei” és a bűnözés között okozati összefüggés nem található.⁶⁷ Amit állítani lehet, az mindössze annyi, hogy a bűnözők rendszerint diszharmonikus személyiségek. Ennek a megállapításnak kriminológiai jelentősége azonban csak akkor volna, ha kimutatható lenne, hogy ez a gyakoriság szignifikáns értékkel nagyobb a bűnözők, mint a nem bűnözők között. Ilyen eredményt azonban Wiersma nem produkált.

Összegező megjegyzésként talán még annyit, hogy a pszichogenetikus elmélet megállapításaiban van egy reális mag, amit azonban a megengedett határokon túl is érvényesnek tartanak. Igaz és reális mag az, hogy a *bűnözésnek nemcsak objektív, hanem pszichés determinációja is van.* Az individuális vizsgálatok megállapításait azonban megengedhetetlen módon általánosítják, ennek során egy *véletlen* jelenségnek a bűnözés egészére érvényes *törvényszerűségét* állapítják meg, vagy pedig a lelki működés hibás magyarázatából kiindulva keresik a bűnözés pszichés determinációját. A marxista lélektannak az a megállapítása, hogy az ember a pszichés sajátosságokat elsajátítja, érvényes a kriminalitás területére is. A bűnözés azonban nem a pszichés dinamika valaminő sajátos válfaja. A bűnöző magatartás pszichés determináltságának lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy *a bűnözőben a társadalom követelményeire való defektív viszony alakul ki.*⁶⁸ Ennek a defektív viszonynak lényege a társadalom által felállított követelmények teljesítésére való *készség* eltorzulása, *a kriminális motiváció kialakulása.* Ennek az eltorzulásnak alapját és magyarázatát nem a pszichés sajátosságokban találhatjuk azonban meg, hanem azokban

⁶⁶ BIERMAN, Gerd: Wege zur Jugendkriminalität. SJ. 34. p.

⁶⁷ WIERSMA i. m. 214. p.

⁶⁸ MAKARENKO, A. Sz.: Művei. 7. köt. 401. p.

az *objektív viszonyokban*, amelyeknek körülményei között a követelmények teljesítésének elsajátítása folyik. A bűnözés pszichés determinációja a bűnözés oktanának ugyanolyan lényeges része, mint az objektív determináció kimutatása. *A pszichés determináció alapjai azonban az objektív viszonyokban keresendők.* A pszichés determináció objektív körülmények által való magyarázata végülis elvezet ahhoz a tételhez, amely szerint a bűnözés magyarázatát a valóságos viszonyokban kell keresnünk, amelyeknek csak egyik tükröződési formája a bűnözés pszichés meghatározottsága.

9. Kriminológiai megalapozású büntetőjogi elméletek

A kriminológia — mint erre már utaltunk — nem áll meg a bűnözés állapotának, morfológiájának és okainak vizsgálatánál, hanem büntetéstan következtetéseket is levon. A századforduló óta a büntetőjog kriminológiai megalapozása, illetőleg a büntetőjognak a kriminológiai eredményekhez való hozzáigazítása jelentősen előrehaladt. Sauer szerint a kriminológia hatását a büntetőjogi dogmatikára a következők mutatják: *a)* az anyagi jogellenességet ma már antiszocialitásként fogják fel; *b)* a materiális bűnösség egy sor szubjektív tényállási elemben jut kifejezésre; *c)* a büntetés mértékét és módját a materiális bűnösség és materiális jogellenesség határozzák meg; *d)* a büntetési célok tekintetében nem a történeti, hanem a kriminológiai állásfoglalás az uralkodó, azaz előtérbe nyomul a biztonság és nevelés funkciója, valamint annak az elvnek a győzelme, hogy a különböző büntettekre és büntettes típusokra kriminológiailag indokolt más-más intézkedést alkalmazni.⁶⁹ Általában ma már uralkodó az a nézet a burzsoá büntetőjogászok között, hogy a kriminológiának a büntetőjog tanácsadójának és vezetőjének kell lennie.⁷⁰

Mi a tartalma ennek az utóbbi elméleti formulának? Valóban a bűnözési folyamat elemzésének *objektív* összefüggéseire és törvényszerűségeire alapozzák a büntetőjog fejlesztését? Nem erről van szó. Sokkal inkább arról, hogy a kriminológia *szubjektív irányú fejlődéséből* vonnak le büntetőjogi konzekvenciákat. Egyébként jellemző, hogy a kapitalista büntetőjogi elmélet egyik reprezentánsa a kriminológiailag megalapozott Btk-t csak „ideál-típusként” tudja elképzelni, mivel a büntetőjog kriminológiai megalapozása — a kriminológia szubjektív irányú fejlődése miatt — nem jelenthet mást, „mint a Btk-nak a tettes-típusra történő konzekvens ráépítését. Egy ilyen Btk-nak nemesak a szankciókban, hanem a különös rész kialakításában is nem a tette, hanem az empirikus kriminológiai tettes-típusra kellene épülnie. A tettes-típusra épített büntetőjog azonban a mai büntetőjog három alapelve (a jogi javak védelme mint fő funkció, a bűnösségi elv és a nullum crimen, nulla poena sine

⁶⁹ SAUER, Wilhelm: Über den Einfluss der Kriminologie auf die Strafrechtsreform MKStr. 1957. 3—4. sz.

⁷⁰ VÖ. LÉAUTÉ: Droit pénal et Sociologie Criminelle. Revue de Science Criminelle et de Droit Pénal (a továbbiakban: RSCDP-nak rövidítve), 1957. 2. sz., LAVASSEUR, G.: Sociologie criminelle et Défense sociale. RSCDP. 1957. 2. sz., PINATEL, J.: Science pénitentiaire et sociologie criminelle. RSCDP. 1957. 2. sz. és GRAVEN, Jean: Die Forderungen der modernen Kriminologie und die Strafrechtsreform. Die Vereinbarkeit der Grundsätze der Kriminologie und der sozialen Verteidigung mit den Forderungen des Rechtsstaates. Internationales Colloquium über Kriminologie und Strafrechtsreform. Freiburg in Breisgau, 1958.

lege elve) miatt lehetetlen”.⁷¹ A büntetőjog kriminológiai megalapozásának követelménye ma tehát a tettes büntetőjog megalapozását jelentené, és ezzel a klaszszikus büntetőjogi elvek garanciális tartalmának feladását. Ezt helyesen ismerték fel egyes burzsoá büntetőjogászok, és harcuk a *konzekvensen* kriminológiai megalapozású büntetőjogot kívánó elméletek ellen pozitíven értékelhető.

A szubjektív irányban fejlődő kriminológia általános követelményét a burzsoá kódexek lényegében megvalósították a dualista büntetési rendszer bevezetésével. Ma legfeljebb arról lehet szó, hogy ezt a rendszert egy olyan megoldással helyettesítsék, amelyben a büntetéseket a biztonsági intézkedések mintájára átalakítják, vagyis „biztonsági büntetéseket” kreálnak, és nem egyszerűen kiegészíti a biztonsági intézkedések rendszere a büntetések rendszerét.

A biztonsági büntetések monista rendszere mellett törnek lándzsát az új társadalomvédelem hívei. Ez a megoldás lényegében azt jelentené, hogy a kriminológiai tettetípusra építenék *teljesen* rá a szankciórendszert. A burzsoá büntetőjogászok közül egyesek élesen elutasítják ezta követelményt mint olyat, ami ellentmond a „büntetőjog jogi javakat védő főfunkciójának”. Ez a megoldás nem számol ugyanis azzal, hogy büntetőjogi kényszerintézkedést kell foganatosítani az olyan személyekkel szemben is, akiknél nem mutatható ugyan ki a kriminológia által kidolgozott „veszélyes állapot” egyetlen ismérve sem, de a büntett elkövetése miatt és a generális prevenció érdekében nem lehet eltekinteni a büntetéstől. A társadalomvédelmi mozgalom a szankciórendszer tettetípusra történő ráépítésének követelményével lényegében leszűkíti a büntetőjogi védelem területét és a büntethetőség határait. Egyes büntetőjogászok a tettől függetlenített szankciókat kriminálpolitikailag éppen ezért hibásnak tartják, és kétségbevonják kriminológiai megalapozottságát is. Ezt a gondolatot Bockelmann így foglalja össze: „Ha a mai cselekménytényállásnak megfelelő tettetípust meghatározó tényállás konstruálható is volna, ez az út még így is járhatatlan lenne, mert a büntetőjogi védelmet leszűkíti. A tett típusok azért helyettesíthetetlenek, mert az atipikus, de büntetést érdemlő eseteket is felölelik. Márpedig ezen nyugszik a büntetőjog védelmi funkciójának teljesítőképesége.”⁷²

Ott kell tehát a személyiség-adekvát, illetőleg személyiség-konform intézkedéseket alkalmazni, ahol ez nem jelenti a burzsoá rend védelmének leszűkítését. Ennek a hatékony védelemnek biztosítása a különböző kriminológiai megalapozású büntetőjogi iskolák közös programja. Amiben eltérnek egymástól, az lényegében a büntetési rendszer monizmusának, illetőleg dualizmusának kérdése. Marc Ancel, a társadalomvédelmi mozgalom reprezentánsa szerint meg kell szüntetni a különbséget a büntetések és biztonsági intézkedések között. Erwin Frey szerint viszont „a bűnösségi elv feladása és a biztonsági intézkedések, valamint büntetések azonosítása nem előrelépés, hanem hátralépés”. Az ő véleménye szerint is „a javító-, nevelő-, gyógyítóintézkedések büntetési rendszerbe történő beépítése az első lépés a kriminológiai alapon nyugvó büntetőjog felépítéséhez”, azonban az általános büntetőjog szempontjából

⁷¹ FREY, Erwin: Die Rolle der Kriminologie als »Führerin und Ratgeberin« der Strafrechtsreform. Internationales Colloquium über Kriminologie und Strafrechtsreform. Freiburg im Breisgau. 1958. 41. p.

⁷² BOCKELMANN, Paul: Wie würde sich ein konsequentes Täterstrafrecht auf ein neues Strafgesetzbuch auswirken? Strafrechtliche Untersuchungen, 1957. 8. p.

kitart a dualista rendszer mellett. Ez az alapja annak az éles támadásnak, amelyet a svéd Btk. ellen intézett. „Nem hallgathatom el tiltakozásomat az ellen a felfogás ellen, hogy a társadalomvédelem elvén nyugvó törvényben a tettes egy cselekményért felelős szubjektum helyett objektuma lett a túlnyomórészt célszerűségi gondolon nyugvó állami-jóléti kezelésnek”.⁷³ Erwin Frey ugyancsak világosan látja egy „korrólant etatizmus” veszélyét is, és ezért harcol egy konzekvensen személyiségtípusra alapozott büntetési rendszer ellen.

Ezeket az aggályokat azonban a fiatalok vonatkozásában feladja, és a teljes kriminológiai megalapozás hívévé szegődik. Sőt: a személyiségtípusra épített büntetőjog követelményének legtekintélyesebb képviselőjeként szerepel. „A fiatalok büntetőjogának szankciórendszerét úgy kell felépíteni, hogy egyedül az elbírálás időpontjának tettes-személyiségi állapota és ne a tett vonatkozásában fennálló bűnösség legyen az irányadó. Csak így lehet jogi jelentőséget adni annak a kriminológiai felismerésnek, hogy az ifjúkori bűnözés a felnőttkori visszaeső bűnözés előstádiuma.”⁷⁴ A felnőttkori és a fiatalok bűnözés kriminológiai vizsgálata tehát ezen a speciális területen ugyanúgy, mint az általános büntetőjog területén, a tettes büntetőjogi felfogás bevezetését támasztja alá. Emellett a fiatalok büntetőjogát a legtöbb kriminológiai irányzat az általános büntetőjog átépítéséhez *emelőként* használja. „A ma büntetőjoga, amely a fiatalokra vonatkozik, a holnapi felnőtt büntetőjog előképe” — hangoztatják a társadalomvédelem képviselői. Frey ezt nem ilyen közvetlen úton, hanem kerülővel végzi el. „A biztonsági elszigetelés újjáépítését kell elérnünk. Ez kiegészítené a fiatalok biztonsági-intézkedés-rendszerét és ahhoz kapcsolódnék. Ez volna az ifjúkori szokásos bűnözők elleni küzdelem ultima ratioja. A felnőttok biztonsági elszigetelésének a fiatalok visszaesők különleges intézetéhez kellene kapcsolódnia.”⁷⁵ A fiatalok és felnőttok bűnözés összefüggéseinek kriminológiai vizsgálata tehát azzal a büntetőjogi konzekvenciával jár, hogy a fiatalokkal szemben alkalmazott biztonsági intézkedéseket kiszélesítik a felnőttokra is.

Szemben a szociológiai büntetőjogi iskola mai képviselőivel, akik a „bűnözés társadalmi és biológiai alapjai elleni küzdelemben az állami beavatkozás korlátait az emberi jogokban látják”, és akik szerint a büntetőjogi reformok modern előmunkálatai megmutatták, hogy „a büntetőjognak a kriminológia eredményeihez való teljes hozzáidomítása *nem lehetséges*, de *nem is kívánatos*, habár ezek az eredmények tudományosan kétséghelytelenek” — a társadalomvédelem híveinek ilyen aggályaik nincsenek.

A mozgalom megalapítója — Grammatica — a büntetőjogot az antiszocialitás mértévére kívánja következetesen ráépíteni és nem a cselekménynek, hanem az elkövető személyiségének megfelelő büntetési rendszert tart kívánatosnak. Bár a mozgalom kísérletet tesz arra, hogy elhatárolja magát a századforduló pozitívista reformmozgalmaitól, lényegében azonban a pozitívista reformmozgalmak minden kriminálpolitikai követelményét programjába iktatja. Liszt követelése a tettes bűnöző érzülete és a büntetés közötti proporcionálisról, lényegében ugyanaz, mint a „személyiség-konform” intézkedések követelménye. Az új társadalomvédelem híveit a régi pozitivistáktól csak a

⁷³ FREY i. m. 44. p.

⁷⁴ FREY i. m. 24. p.

⁷⁵ FREY i. m. 24., 25. p.

felelősség egzisztencialista megalapozása különbözteti meg, továbbá az emberi jogok reneszánszára való hivatkozás.

A századeleji pozitívizmus a társadalom organikus felfogásából indult ki, és az állami beavatkozást biológiai analógiákkal próbálta igazolni. „Ahogy egy szervezet védekezik az organizmust károsító behatással szemben, ugyanúgy védekezik a társadalom a bűnözés ellen.” Az állami beavatkozás szociáldarwinista érvekkel való megalapozása helyett, amely az államból indult ki, és a kialakuló imperializmus agresszivitásának megfelelően az állampolgárok büntetőjogi „kezelését” állami-, társadalmi- és közjóléti érvekkel, kollektivistá érvekkel igazolta, a mai társadalomvédelem ugyanezt a beavatkozást az egyénből kiindulva és az egyéni jogokra való hivatkozással igyekszik alátámasztani.⁷⁶ „A büntettesnek vissza kell adni a kezeléssel azt a szabadságát, amelyet a büntett elkövetése miatt elvesztett” — mondja Marc Ancel. A mozgalom levonta tehát a fasiszta államok példájából a szükséges következtetéseket, és ma már nem a régi pozitivistá érvekkel igazolja az állami beavatkozást, hanem ugyanezt a célt „individualista politikai—filozófiai” eszközökkel igyekszik elérni. A társadalomvédelem mozgalma nem „totalitárius, mert politikai filozófiájának jellemzője a társadalmi individualizmus”.⁷⁷ Ez az utóbbi az emberi jogok figyelembevételét akarja jelenteni. A gyakorlatban ez úgy néz ki, hogy a „társadalmi individualizmus hívei” az *emberi* jogokra való hivatkozással igénylik az *állami* beavatkozást a burzsoá államtól. „Az államnak javítania kell tagjai emberi értékét, és nem szabad csak a javak védelmére korlátozódnia” — mondja programjának összefoglalásakor Grammatica. Ez az emberi értékjavítás az intenzív „tetteskezelés” büntetőjogi programját jelenti.

Szálnalmas az a kísérlet, amivel Graven kimutatni igyekszik a régi pozitívizmussal szemben az új társadalomvédelem humanitárius jellegét. „A régi, utilitarista pozitívizmus, amely az államból és annak védelméből indult ki, és amely a célszerűség gondolatát valósította meg, az egyént a hatalomnak vetette alá, és rabszolgává tette.” Ez a pozitívizmus — mondja Graven — „a biológiai analógiák alkalmazásával elködösítette a valóságot”. Ezzel szemben az új társadalomvédelem „az emberről szóló tudományokra, a természetjog újjászületésére és a jogászai neohumanizmusra alapozza büntetőjogi programját”.⁷⁸ Az emberi jogokat szolgáló jóléti burzsoá állam eszméjére alapozzák tehát a széleskörű, kriminológiailag indokolt és a tettes személyiségállapotához igazodó büntetőjogi kezelést. Az intézkedések kriminológiai megalapozottságát igen erősen hangsúlyozzák. A személyiség-adekvát intézkedések kriminológiai kiválasztása azonban veszélyekkel jár. „A kriminológiai módszerek alkalmazása nagy veszéllyel járhat — mondja Graven. — Azok a módszerek, amelyek a tettes személyiség lényegének megismerését elősegítik, visszaélésre adnak lehetőséget egy olyan eljárásban, ahol a bíróság a tettes személyiségét kutatja. Így nevezetesen a pszichoanalitikus tesztek, a klinikán tett vallo-mások, a hazugságdetektor, a narkoanalízis, a vérvizsgálat és az elektrosokk, ha a büntető eljárásban alkalmazzuk és nem a kezelés során, az ember lelki-életébe való betörést, akarata és jogai elleni támadást jelentenek. A büntetteshez való közeledés, a tettes dinamikájának, biológiai és szociális struktúrájának megismerése modern eszközökkel — és ezek alkalmazásánál való visszaélés —

⁷⁶ GRAVEN i. m. 50. és köv. p.

⁷⁷ ANCEL, Marc: La Défense Sociale Nouvelle. Paris, Cujon. 1954. 34—35. p.

⁷⁸ GRAVEN i. m. 61—62. p.

ez a mai nagy dilemma!”⁷⁹ Kérdés, hogy van-e ez ellen a visszaélés ellen biztosíték. Graven ezt a biztosítékot magában a burzsoá államban, annak lényegében és humanizmusában látja. „Minden jogrendszernek megvan a maga sajátos logikája, dinamikája, és a büntetőjog mint harci jog, az államrezonból táplálkozik.” Graven szerint tehát a burzsoá demokrácia és a személyi jogok kiteljesedését védő burzsoá állam lényegével nem fér össze a visszaélés. De akkor mi szükség volt egyáltalán a „nagy dilemma” felvetésére?!

A kriminológiai megalapozású büntetőjog Graven szerint teljes mértékben összefér az „emberi jogok reneszanszával”, és a büntetőjogot teljes mértékben a kriminológia eredményeire kell alapozni. Talán sikerült bemutatnunk, hogy ez a megalapozás a burzsoá büntetőjogászok szemében a kriminológiai tettestípus ismérveire alapozott szankciórendszer bevezetését jelenti. Egyes vezető burzsoá kriminológusok azonban ma már eljutottak ahhoz a felismeréshez, hogy a kriminológiai tettestípus fogalma használhatatlan, és tapasztalati tények bizonyítják az alkalmazás célszerűtlenségét. Grünhut hangsúlyozza, hogy mind a bűnoktani, mind a pönológiai kutatások eredményei azt mutatják, hogy „el kell távolodni a kriminológiai típus fogalmától, és ahhoz a felfogáshoz kell közeledni, amelyik a személyiség emberi-szociális jellemzőit veszi figyelembe”.⁸⁰

A társadalomvédelem hívei annak a kriminológiának vezető személyiségét, akinek munkásságára alapozni kell a büntetőjog intézményeit, de Greef-ben látják. Ő a megalapozója annak a felfogásnak, hogy el kell vetni a biológiai, pszichológiai és társadalmi faktorokat kutató pozitivistá kriminológiai módszert, és egyedül a pszichoanalízist kell irányadó kriminológiai módszernek tekinteni. „Ez az irányzat az eddigi ismereti fokokat meghaladja, feladva a faktorok kutatását abból a célból, hogy a *tudat mélyén gyökerező* és a tudatalatti pszichikai mechanizmusokat felderítve a *latens* kriminalitást derítsük fel. Ez az irányzat a *potenciális kriminalitást* akartja kutatni, amit a pozitivistá iskola veszélyes állapotnak nevezett, és aminek felszámolását az új irányzat követelményeinek élére állítja.”⁸¹

Erről a törekvéstről és ennek büntetőjogi konzekvenciájáról mondja helyesen Frey, hogy a „büntett—büntetés korreláció feladása és az ennek alapján felépült büntetőjog helyettesítése egy erkölcsi érték nélküli társadalomvédelmi rendszerrel, a büntetéseknek intézkedésekkel való teljes felváltása olyan veszélyes utópia, amelynek megvalósítása a jogállam öngyilkosságához vezető első lépés lenne.”⁸²

A tettes-kezelés követelményében egyébként a jóléti állam gondolatának a jogállami gondolattal szemben való előretörése tükröződik. Ma egyre inkább előtérbe lép az „igazgató állam” ideálja, amelynek a burzsoá szerzők messzeemenő beavatkozási jogot akarnak biztosítani a jogilag eddig érintetlen területekre. Ezzel összefüggésben az ifjúságra vonatkozó gyermekvédelmi kódexek felülvizsgálatát követelik a „segítségre és szociális biztonságra vonatkozó alanyi jogok” alapján. Würtenberger írja a nyugatnémet ifjúságvédelmi törvény kodifikálásával kapcsolatban: „Egy néhány évtizede a jog- és államfelfogás

⁷⁹ GRAVEN i. m. 58—59. p.

⁸⁰ GRÜNHUT i. m. 272. p.

⁸¹ Vö. de GREEF: L'homme criminel. Paris, 1956.

⁸² FREY, E.: Strafrecht oder Soziale Verteidigung. Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht. 1953. 4. sz.

mélyreható változása nyilvánul meg, amely a XIX. század polgári jogállamától a modern szociális-jóléti állam gondolatához vezet, és amely egy új emberkép kialakulásával, valamint az államban és társadalomban végbement sokoldalú fejlődéssel függ össze. Erről az államról elmondhatjuk, hogy gondoz, segít és nevel mindenütt, ahol a társadalmi rend állapota és az emberek szükségletei ezt megkövetelik. Az ifjúságra vonatkozó modern jog, valamint a fiatalkorúak büntetőjogának ifjúságjóléti jogba való átmenete mutatják a jog- és államfel-fogás szociális-jóléti állam irányába való fejlődést.”⁸³

A burzsoá állam beavatkozási körének tágulása — mint látjuk — új ideológiai köntösben, a jóléti állam köntösében jelentkezik. Az állami inter-venció szélesedésének vesztélyére egyébként a gondolat egyik propagátora, Würtenberger hívja fel a figyelmet. A fiatalkorúak büntetőjogának a burzsoá gyermek- és ifjúságvédelem rendszeréhez való közelítése, ebben való feloldása a legszorosabban összefügg a jogállami gondolat háttérbeszorulásával. Ma már nem állnak meg a szociálpolitikai intézkedések gondozó—ellátó programjánál, hanem egyértelműen állítják fel az eszmei—ideológiai befolyásolás követel-ményét. „Az ifjúság gondozása nem merülhet ki az állam szociális tartalékaiból való anyagi juttatásokban, hanem sokkal inkább pedagógiai feladatokat jelent. Középpontjában az erkölcsi—szellemi nevelés áll.”⁸⁴ Ennek az ideológiai befo-lyásolásnak az érdekében dolgozták ki a „szociális prognózis” rendszerét, amely lehetőséget ad a jogsértés előtti preventív beavatkozásra. „A krimi-nológia legfontosabb feladatainak egyike a bűnözők személyiségét felderíteni, összehasonlítani ezt a nem bűnözőkre vonatkozó vizsgálati adatokkal és így megállapítani a bűnözőkre jellemző ismertetőjegyeket és tulajdonságokat azzal a céllal, hogy egyes esetekben aztán biztosan leszögezhesük: ez a felnőtt vagy fiatalkorú negatív társadalmi prognózisú, mert már előtte sokan, akik hasonló tulajdonságokkal rendelkeztek, bűnözőkké váltak” — mondja Midden-dorff.⁸⁵

A szociális prognózis különböző rendszereit dolgozták ki a burzsoá kriminológusok. Ezekkel a rendszerekkel kapcsolatban helyesen mondja Leferenz: „Kérdéses és problematikus faktorok összegezésének végeredménye sem lehet helyes”.⁸⁶ Különbben már rámutattunk arra, hogy a burzsoá krimi-nológusok reprezentánsai sem híznak a kriminális pszichés alkat kimutatásának lehetőségében, vagy egyenesen tagadják ilyen létezését. A már idézett szerzők mellett lássuk még Nass véleményét: „Azon a véleményen vagyunk, hogy ahogyan általában nem találhatunk meghatározott büntettes típust, ugyanúgy nincs ilyen speciális tettetstípus például a rablás büntetténél. Egyes büntettes típusok utáni kutatás a pszichikai komponensek tekintetében megengedhe-tetlen általánosításokhoz vezet.”⁸⁷

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a burzsoá büntetőjognak a burzsoá kriminológiai megalapozása nem jelent tudományos megalapozást, nem jelenti a bűnözés objektív törvényszerűségeire alapozott büntetőjog kidolgozását,

⁸³ WÜRTEMBERGER, Thomas: Recht und Erziehung in der öffentlichen Jugend-hilfe. ZstW. 1959. 1. sz. 25—26. p.

⁸⁴ WÜRTEMBERGER i. m. 20. p.

⁸⁵ MIDDENDORFF, W.: Bemerkungen zur Sozialen Prognose, insbesondere in Bezug auf Jugendliche. SJ. 65. P.

⁸⁶ LEFERENZ, Heinz: Zur Problematik der kriminologischen Prognose. ZstW. 1956. 2. sz. 242. p.

⁸⁷ NASS, Gustav: Der Mensch und die Kriminalität. Köln—Berlin, 1959. 46. p.

hanem mindössze egy szubjektivista kriminológia eredményeinek önkényes büntetési rendszerré való kiépítési kísérletét. Teljesen helytálló Sargorodszkij következtetése, aki szerint „minden jelenkori burzsoá büntetőjogi elmélet apologetikus jellegű és tudományellenes”.⁸⁸

СОВРЕМЕННЫЕ БУРЖУАЗНЫЕ ТЕОРИИ КРИМИНОЛОГИИ О ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

A. Сабо

Наука уголовного права должна ответить на два основных вопроса. Один из этих вопросов сводится к обстоятельствам возникновения преступления, к сущности преступного поведения, а другой — к средствам успешной борьбы с преступностью. Идеиные основы, методы и средства научного ответа на указанные вопросы определяются мыслью общественных наук данной эпохи, точнее господствующей формой мысли общественных наук. Используя эту точку зрения, автор делает попытку на то, чтобы показать то, что формирование науки криминологии как вспомогательной науки уголовного права было продуктом социологической мысли. «Классическая криминология» была формой появления данной социологической мысли в области уголовного права. Современная буржуазная криминология, выступающая против заветов «классической криминологии», критикует прежде всего учения позитивистской социологии. Что касается ликвидации воздействия упомянутой позитивистской социологии, особо следует отметить содействие экзистенциализма и современного индетерминизма, носящего признаки естественных наук. Статья пытается показать формы проявления указанных двух направлений в современной буржуазной криминологии.

От начала XX века сделаны крупные шаги на пути к обоснованию уголовного права с точки зрения криминологии, к приспособлению уголовного права к достижениям криминологии. Поэтому подход к современным теориям уголовного права, — ввиду их обоснования и подкрепления с точки зрения криминологии, — даже не возможен иначе как со стороны криминологии. Автор дает очерк теорий о наказаниях, основывающихся на достижениях криминологии.

RECENTES THEORIES BOURGEOISES DE CRIMINOLOGIE CONCERNANT LA CRIMINALITE JUVENILE

András Szabó

La science du droit criminel doit donner une réponse à deux questions fondamentales. L'une se rapporte aux circonstances dans lesquelles l'infraction se réalise ainsi qu'à l'essence du comportement criminel, l'autre aux moyens qui permettent d'affronter avec succès la lutte contre la criminalité. Les bases idéologiques, les méthodes et les moyens des réponses à ces deux questions sont déterminés par les idées de la science sociale d'une époque donnée, c'est-à-dire par la forme prédominante de cette dernière. En s'appuyant sur cette manière de voir, l'étude essaye de démontrer que la formation de la discipline de la criminologie, comme science auxiliaire de celle du droit criminel, était un produit du raisonnement sociologique. La «criminologie classique» était la forme dans laquelle ce raisonnement se manifestait sur le terrain du droit criminel. Dans le retour offensif de la récente criminologie bourgeoise au legs de la «criminologie classique» on peut découvrir avant tout une critique de l'héritage de la sociologie positiviste. En ce qui concerne la liquidation de cet héritage, l'existentialisme ainsi que l'indéterminisme moderne des sciences naturelles rendent des services particulièrement appréciables. L'étude essaye d'indiquer les formes dans lesquelles ces deux tendances se manifestent dans la criminologie bourgeoise de nos jours.

A partir de la rencontre des deux siècles, la fondation criminologique du droit pénal et notamment l'ajustement du droit pénal aux résultats obtenus par la criminologie, accomplit de progrès considérables. A cause de ceci, les théories modernes du droit pénal — vu leur base et leur outillage puisés dans la criminologie — ne sauraient guère être approchées que du côté de la criminologie. L'étude donne un aperçu des théories du droit pénal fondées sur la criminologie.

⁸⁸ SARGORODSZKIJ i. m. 581. p.